ВІННИЦЬКИЙ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ІНСТИТУТ
УНІВЕРСИТЕТУ «УКРАЇНА»
Кафедра соціальних технологій

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття

освітньо-кваліфікаційного ступеня МАГІСТР

на тему:

РАННЯ ПРОФІЛАКТИКА ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Виконав: здобувач 2-го курсу, групи ЗСР-22-2м-vn
Галузь знань 23 «Соціальна робота»
Спеціальність 231 «Соціальна робота»
_____ Акатнов Віталій Володимирович
(підпис)

Керівник _____ д.пед.н., проф. Давиденко Г.В.
(підпис)

Рецензент _____ _____
(підпис)

Дипломна робота допущена до захисту рішенням кафедри соціальних технологій протокол № __ від «__» _____2023 р.
Завідувач кафедри соціальних технологій _____ к.пед.н., доц. Костенко Н.І.

Вінниця – 20___ р.

ЗМІСТ

ВСТУП 3

РОЗДІЛ 1. АНАЛІЗ ТЕОРЕТИЧНИХ ПРИНЦИПІВ ТА ПІДХОДІВ ДО ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ ТА ФАКТОРІВ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ВИНИКНЕННЯ ДЕВІАЦІЙ 7

1.1. Поняття девіантної поведінки як важливого соціально-педагогічного явища: визначення, різновиди та прояви 7

1.2. ..... Делінквентна поведінка дітей та молоді як прояв соціальної дезадаптації 22

1.3. Особливості ранньої педагогічної профілактики адиктивної поведінки серед підлітків 34

РОЗДІЛ 2. ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У РАМКАХ РАННЬОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ 46

2.1. Основні принципи вибору методик психокорекції та соціальної роботи з дітьми, які проявляють девіантну поведінку 46

2.2. Специфіка соціально-психологічного формування субкультурних девіацій у дітей та підлітків 59

2.3. Інноваційні підходи та методи соціально-педагогічної профілактичної роботи з підлітками, які виявляють девіантну поведінку 71

РОЗДІЛ 3. ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ СИСТЕМИ ПРОФІЛАКТИЧНИХ ЗАХОДІВ НА ДЕВІАНТНУ ПОВЕДІНКУ ПІДЛІТКІВ ШЛЯХОМ АНАЛІЗУ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ 78

3.1. Виявлення девіантної поведінки підлітків 78

3.2. Оцінка результативності нововведених технологій у числовому та якісному вимірах 82

ВИСНОВКИ 88

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 90

ВСТУП

Суспільство постійно стикається з численними викликами і проблемами, серед яких особливо важливим є збереження соціальної безпеки та формування здорового молодого покоління. Однією з ключових соціально-педагогічних проблем є рання профілактика протиправної поведінки неповнолітніх. Саме ця проблема стає об’єктом нашої магістерської роботи.

Магістерська робота присвячена актуальній темі «Рання профілактика протиправної поведінки неповнолітніх як соціально-педагогічна проблема». У контексті даної роботи, ми розглядаємо ряд ключових аспектів, які будуть висвітлені в розділах роботи.

Неповнолітні, як вразлива соціальна група, потребують особливої уваги та захисту. Зростання випадків антисоціальної поведінки серед молоді свідчить про актуальність проблеми. Запобігання протиправній поведінці серед неповнолітніх вимагає комплексного підходу, який включає в себе як соціальні, так і педагогічні аспекти.

Перша частина дослідження спрямована на вивчення теоретичних та методологічних аспектів, що стосуються причин та факторів, що впливають на формування девіацій у поведінці неповнолітніх. Ми розглянемо ключові теоретичні підходи до аналізу цієї проблеми та визначимо чинники, які сприяють девіації.

Друга частина дослідження концентрується на сучасних підходах та методиках у сфері соціальної роботи, спрямованих на ранню профілактику девіантної поведінки серед дітей та підлітків. Ми дослідимо ефективні інструменти та технології, які дозволяють вчасно втручатися та попереджати розвиток антисоціальних проявів.

Остання частина дослідження спрямована на науковий аналіз результатів практичних досліджень, спрямованих на визначення ефективності системи профілактичних заходів у попередженні девіантної поведінки серед підлітків.

Питання правопорушень у підлітків неодноразово висвітлювалося в дослідженнях і монографіях вітчизняних (І. Звєрєва, В. Лютий) і зарубіжних вчених (Ч. Беккарло, М. Вебер, Г. Парсонс). Багатьма авторами, наприклад, О. Дозорцева, G. Curtis описується феномен, при якому жорстоке поводження, емоційне та фізичне насильство, нехтування і жорстокість по відношенню до дитини з боку значущих дорослих і соціального оточення сприяють тому, що в підлітковому віці людина буде схильна до здійснення подібних форм поведінки. Різні аспекти поведінки вихованця знайшли відображення у працях Л. Галагузової, І. Звєрєвої, О. Карпенко, Л. Мардахаєва тощо. Дослідження причин та умов девіантної поведінки неповнолітніх розкривається у працях А. Бєлкіна, Л. Зюбіна, І. Кона, О. Кочетова, А. Личко, І. Невського тощо.

Мета дослідження - дослідити проблему ранньої профілактики протиправної поведінки серед неповнолітніх та розробити ефективні соціально-педагогічні підходи для її запобігання.

Завдання дослідження:

— Аналіз теорій девіацій та чинників, що впливають на поведінку дітей.

— Вивчення інноваційних методів соціальної роботи для ранньої профілактики.

— Дослідження інноваційних методів та підходів у соціальній роботі з неповнолітніми.

— Проведення експерименту для оцінки впливу профілактичних заходів на девіантну поведінку підлітків.

— Вивчення ефективності впроваджених підходів та методів.

Предметом дослідження є рання профілактика протиправної поведінки неповнолітніх як соціально-педагогічна проблема.

Об’єктом дослідження є неповнолітні особи, які виявляють схильність до протиправної поведінки, а предметом є система профілактичних заходів та чинники формування девіацій.

Теоретична основа базується на ретельному аналізі теоретичних принципів та підходів до профілактики девіантної поведінки дітей та факторів, які впливають на виникнення девіацій. Основні аспекти теоретичної основи включають в себе: поняття девіантної поведінки як важливого соціально-педагогічного явища: визначення, різновиди і прояви (дослідження розглядає різні аспекти девіантної поведінки у дітей та підлітків, включаючи її визначення, класифікацію і конкретні приклади); особливості ранньої педагогічної профілактики адиктивної поведінки серед підлітків (дослідження докладно аналізує методи та стратегії, що застосовуються для запобігання адиктивній поведінці серед неповнолітніх); застосування технологій соціальної роботи у рамках ранньої профілактики протиправної поведінки неповнолітніх (дослідження розглядає основні принципи вибору методик психокорекції та соціальної роботи з дітьми, які проявляють девіантну поведінку).

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що рання профілактика може істотно вплинути на зменшення протиправної поведінки серед неповнолітніх. Спеціально розроблені соціально-педагогічні методи та технології можуть забезпечити покращення стану справ з девіантною поведінкою, зменшити ризик розвитку адиктивних звичок та субкультурних девіацій серед молоді.

Методи дослідження: аналіз літературних джерел та наукових публікацій для детального вивчення теоретичних основ і підходів до профілактики девіантної поведінки; емпіричні методи, включаючи анкетування, спостереження та інтерв'ю з підлітками, їхніми батьками та соціальними працівниками для виявлення девіантної поведінки та оцінки результатів профілактичних заходів; кількісний аналіз даних для оцінки результативності нововведених технологій у числовому та якісному вимірах; експериментальний метод для вивчення впливу системи профілактичних заходів на девіантну поведінку підлітків.

Публікації. Акатнов В., Костенко Н. Рання профілактика протиправної поведінки неповнолітніх як соціально-педагогічна проблема / Актуальні

проблеми соціальної педагогіки та соціальної роботи // Всеукр. наук.-практ. конф., м. Умань, 12 жовт. 2023 р. Умань, 2023. С. 9–12.

Акатнов В. Соціально-педагігчний аспект запобігання направомірній поведінці серед неповнолітніх / Наука і навчальний процес (матеріали подані до друку)

Структура і обсяг роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (73 найменувань). Загальний обсяг складає 94 сторінки, з них 86 сторінок основного тексту.

РОЗДІЛ 1. АНАЛІЗ ТЕОРЕТИЧНИХ ПРИНЦИПІВ ТА ПІДХОДІВ ДО ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ДІТЕЙ ТА ФАКТОРІВ, ЩО ВПЛИВАЮТЬ НА ВИНИКНЕННЯ ДЕВІАЦІЙ

1.1. Поняття девіантної поведінки як важливого соціально-педагогічного явища: визначення, різновиди та прояви

Девіантна поведінка, як соціально-педагогічний феномен, є однією з ключових проблем в сучасному суспільстві. Ця тема є актуальною та важливою для вивчення, оскільки вона безпосередньо впливає на якість життя та соціальний розвиток осіб, а також має значущий вплив на суспільство в цілому.

Девіантна поведінка охоплює широкий спектр асоціальних проявів, які відрізняються від загальноприйнятих норм і правил поведінки. Вона може набувати різних форм та виявлятися у різних сферах життя, від дрібних правопорушень до серйозних антисоціальних актів.

Дослідження сутності, видів та форм девіантної поведінки є важливим завданням для соціально-педагогічної науки та практики. Воно дозволяє зрозуміти природу цього явища, виявити фактори, які сприяють його виникненню, та розробити ефективні стратегії профілактики та втручання.

Зацікавлення зарубіжними науковцями в проблемі девіантної поведінки відображається через дослідження таких вчених, як Е. Торндайк, Б. Скіннер і Ст. Холл. У країнах Західної Європи активно досліджувалися питання, пов’язані з причинами і умовами, сприятливими девіаціям у поведінці та правопорушенням серед неповнолітніх. Дослідники Е. Кречмер і Е. Дюркгейм наголошували, що соціальні фактори відіграють ключову роль у виникненні і розвитку девіацій у поведінці дітей [55].

С. Беккер і А. Коен розглядали мікросередовище впливу та субкультуру як важливі фактори, що впливають на формування відхилень у поведінці. Е. Вілсон включав до аналізу біологічні, спадкові та соціальні чинники, які

впливають на розвиток особистості неповнолітнього підлітка. Він прийшов до висновку, що виправити девіації в поведінці можливо не завжди, але їх можна досліджувати та коригувати.

У вітчизняній науці на початку ХХ століття активно досліджувались питання девіантної поведінки, і в цьому процесі взяли участь видатні вчені, такі як В.М. Бехтерєв, П.П. Блонський, Л.С. Виготський, В.П. Кащенко, П.Ф. Каптерьов, А.С. Макаренко, А.П. Нечаєв, С.Т. Шацький та інші.

Поведінка індивідів у контексті будь-якого суспільства переважно симбіотично відтворює визначені соціальні норми, які управляють міжособистісними взаємовідносинами в різних сферах життя, включаючи трудову та освітню діяльність, побутові відносини, а також відпочинок та розваги.

У сучасному суспільстві соціальні норми представлені кількома групами норм [56]:

1) релігійними;

2) політичними;

3) нормами моралі;

4) корпоративними (нормами громадських об’єднань);

5) звичаями, традиціями, діловими звичаями;

6) нормами права.

Більшість соціальних норм не потребують офіційної фіксації в письмовій формі через документи. Однак суспільні відносини, які є важливими та впливають на суспільство і державу, підпорядковані особливому класу соціальних норм, відомих як норми права. Зазвичай ці норми права документується у вигляді нормативно-правових актів.

Протягом свого життя кожна людина, свідомо або несвідомо, допускає дії, які певною мірою суперечать соціальним нормам. Це особливо стосується дітей, які є найбільш пластичною та психологічно нестійкою віковою групою населення. У зв’язку з цим велике значення набуває дослідження питань

поведінки особи, яка відхиляється від норми, тобто демонструє девіантну поведінку.

Девіантна поведінка являє собою прояви діяльності особи, які відхиляються від загальноприйнятих, найбільш поширених і встановлених норм в конкретному суспільстві на певному етапі його розвитку. Девіація може приймати як негативний, так і позитивний характер. Ці відхилення можуть мати серйозний вплив на суспільство. Наприклад, негативні форми девіантної поведінки спричинюють дезорганізацію суспільної системи, підриваючи її основи. Це явище можна визначити як соціальну патологію, що містить такі прояви, як злочинність, алкоголізм, наркоманія, проституція і суїцид. Негативна девіантна поведінка призводить до того, що суспільство вимушене застосовувати різноманітні формальні та неформальні санкції, такі як виправлення або покарання порушників, лікування і соціальна ізоляція.

Натомість позитивні відхилення в поведінці служать каталізаторами прогресу для розвитку суспільства, сприяючи подоланню старих, консервативних стандартів. Це виявляється у всіх сферах творчості, включаючи художню, наукову, технічну і науково-політичну. Проблеми, пов’язані з вивченням і аналізом девіантної поведінки, завжди залишалися актуальними. Вже у часи Діогена (412-323 рр. до н.е.) цей аспект поведінки викликав його цікавість, і він закликав розглядати, якщо хтось вказує на різні об’єкти по-різному (наприклад, за допомогою середнього пальця або вказівного), то це відображає різні реакції суспільства, включаючи сприйняття розуму і неприйняття.

Отже, вже в період Давньої Греції підкреслювалось те, що важливо дотримання поведінкових норм, які були встановлені в даному суспільстві. Аристотель (384-322 рр. до н.е.) намагався пояснити причини девіантної поведінки, вважаючи, що саме соціально-економічні фактори спричиняють виникнення такого явища у суспільстві: «Люди ведуть такий спосіб життя, який їх змушує вести потреба» [3, с. 71].

У другій половині XIX століття вчені почали розглядати девіантну поведінку як об’єкт філософських досліджень. Цей феномен став об’єктом інтересу ряду вчених, таких як Еміль Дюркгейм, Роберт Мертон і Ніл Смелзер. Вони вивчали поведінку, яка відхилялася від загальноприйнятих норм суспільства, розглядаючи її як соціально-негативні прояви, спрямовані як на самого індивіда (наприклад, самогубство), так і на вплив на зовнішнє середовище (крадіжки, вбивства і так далі).

Один з фундаторів сучасної девіантології - Еміль Дюркгейм (1858-1917) - вважається особливо важливим дослідником у цій галузі. У своїй роботі «Самогубство» він вперше ввів поняття «аномія». Під аномією (від французького «anomie» - беззаконня; грецького «ἀ-» - негативна приставка, «νόμος» - закон) він розумів стан суспільства, при якому спостерігається дезінтеграція і розпад системи цінностей і соціальних норм [15, с. 75-81].

Аномія є феноменом, що найчастіше виявляється в суспільствах, де відбуваються швидкі соціокультурні зміни, а також серед спільнот і груп, які піддаються істотним стресам та кризовим подіям. У таких умовах індивіди можуть досліджувати відчуженість від соціального оточення, втрату мотивації та невизначеність щодо своїх життєвих цілей. Попри критику теорії, яку запропонував Еміль Дюркгейм, важливим є твердження про те, що соціальна дезорганізація може призводити до девіантної поведінки.

Роберт Мертон вніс вагомі уточнення до теорії Дюркгейма, заключаючи, що корінь девіацій може бути в тому, що існує розрив між культурними цінностями суспільства і тими можливостями, які доступні для громадян для досягнення цих цінностей. Соціальна реальність може бути такою, що офіційно санкціоновані засоби досягнення таких цілей, наприклад, отримання освіти або набуття багатства, можуть бути недоступними для більшості людей. Як результат, це може призвести до відчуження та розвитку агресивно-деструктивної поведінки у розчарованих індивідів.

Такі зарубіжні дослідники, як Л. Клагес (1872-1956), Р. Мертон (1910-2003), Н. Смелзер (1930), Т. Шибутані (1920-2004) визначають девіантну

поведінку ступенем відповідності соціальним нормам, які вимагає суспільство. Тобто, це така поведінка, яка не задовольняє соціальні очікування певного суспільства. Автор терміну «девіантна поведінка» Я.І. Гилинський розглядаючи девіацію з позиції соціальних норм, прийшов до висновку, що соціальна норма - «історично сформована в конкретному суспільстві, межа», «міра припустимої поведінки» [9, с. 9].

Між численними теоріями, які спробувано визначити та пояснити причини девіантної поведінки, існують значущі розходи. Визначений німецьким дослідником В. Шубартом, цей розділ досліджень відзначає близько тридцяти наукових теорій і концепцій, які стараються систематизувати та осмислити цей явищний аспект [73].

В рамках аналітичного дослідження В. Шубарта, ці теорії можна розділити на дві основні категорії: психо-біологічні та соціологічні. До психо-біологічних концепцій відносяться наступні:

1) Антропологічна теорія, яку представляють Ч. Ломброзо та У. Шелдон;

2) Теорія інстинкту, розроблена К. Лоренцем;

3) Теорія фрустрації, запропонована Д. Доллардом;

4) Теорія соціального навчання, яку розвивали А. Бандура та Д. Роттер;

5) Теорія потягу і психоаналізу, яку асоціюють із З. Фрейдом;

6) Теорія розвитку, яку висуває Б. Ніссен.

З іншого боку, соціологічні теорії включають в себе такі:

1) Теорія аномії, розроблена Е. Дюркгеймом;

2) Теорія субкультур, яку представляє С. Ламнек;

3) Теорія стигматизації, яку розробив Т.Д. Шефф;

4) Теорія індивідуалізації, запропонована А. Адлером;

5) Теорія діяльності, висунута Р. Доджем і С. Криком;

6) Теорія соціалізації, розвинута Б. Ф. Скіннером;

7) Рольова теорія, представлена Д. Майерсом та іншими.

З урахуванням великої різноманітності видів, типів і форм соціальних девіацій, стає очевидною необхідність у створенні міждисциплінарної

класифікації девіантної поведінки, яку, за словами О. Змановської, можна було б включити в загальну теорію девіантності [61].

У кінці XX століття наукова спільнота в Україні та за кордоном розглядала доцільність класифікації аномальної поведінки, яка відхиляється від прийнятих норм в певному суспільстві, на різні види. Ця класифікація включала такі типи, як злочинна (кримінальна), делінквентна (практично кримінальна) та аморальна поведінка.

Згідно з поглядами деяких науковців, трактування поняття девіантної поведінки залежало від галузі науки, яка вивчала це явище. Внаслідок цього виникли три підходи:

1. Соціально-науковий підхід, де девіантною поведінкою вважалися соціальні явища, що становили реальну загрозу фізичному і соціальному виживанню людей у конкретному соціальному середовищі. Ці явища спостерігалися в найближчому оточенні, в колективі, який регулював соціально-моральні норми і культурні цінності. Цей підхід також розглядав «порушення процесу засвоєння і відтворення норм і цінностей», а також «саморозвиток і самореалізацію в тому суспільстві, до якого особа належить» [1, с. 78];

2. Згідно з медичним підходом, девіація в поведінці являє собою відхилення від прийнятих в даному суспільстві норм міжособистісних взаємодій. Це може містити в собі різні види дій, вчинків та висловлювань, які можуть спостерігатися як в рамках нормального психічного здоров'я, так і в контексті різних форм нервово-психічної патології.

3. З психологічного підходу, девіація розглядається як відхилення від соціально-психологічних та моральних норм. Це може бути інтерпретовано як неправильний антигромадський шаблон розв'язання конфлікту, який проявляється у порушенні суспільно прийнятих стандартів, або як вчинок, який завдає шкоди суспільному благополуччю, оточуючим і самому собі.

Професор В. Простяков розрізняє два основних типи девіантної поведінки. Перший - це власне девіантна поведінка, яка охоплює злочинність,

алкоголізм, наркоманію та самогубство. Другий - це «преддевіантний синдром» [39, с. 24-26], який являє собою комплекс симптомів, що приводять людину до стійких форм девіантної поведінки.

Серед цих симптомів можна виділити:

1) Афективний тип поведінки.

2) Сімейні конфлікти.

3) Агресивний тип поведінки.

4) Ранні антисоціальні форми поведінки.

5) Негативне ставлення до навчання у дітей.

6) Низький рівень інтелекту.

Вчені не дійшли до загальної згоди в щодо концепції «делінквентності». Для одних дослідників, таких як О. Змановська і Ремшмідт, вона охоплює всі юридичні дії покарання, тоді як для інших, таких як Личко А.Е. і Сафіна Г.В., вона обмежується незначними антигромадськими діями та порушеннями поведінкових норм, які не призводять до кримінальної відповідальності. Такі дії включають агресивність, брехливість, бродяжництво, зухвалість, вживання ненормативної лексики, надмірну антипатію до вчителів і батьків, жорстокість щодо тварин. Важливо відзначити, що ці види поведінки також є аморальними і суперечать етичним нормам та загальнолюдським цінностям.

Серед форм девіантної поведінки, Ю.А. Клейберг виділяє три основні категорії: «позитивну (соціальна творчість)», «негативну» і «соціально-нейтральну». Він також ідентифікує статусні, рольові, діяльні та ціннісні моделі девіацій. Поза відомими формами девіантної поведінки, вчений також аналізує бродяжництво, вандалізм, у тому числі його різновид - графіті, гомосексуалізм, а також «чорний гумор» і інші. Важливо зауважити, що наприклад, графіті та «віршики» із пафосом, які руйнують майно, можуть бути віднесені до негативних форм девіацій, соціально-нейтральних форм, що сприяють релаксації емоційної напруженості, або навіть до позитивних форм девіацій, що виявляються у творчій активності [69, с. 114-119].

Віктор Дмитрович Менделевич пропонував свою класифікацію девіантної поведінки на основі клінічного підходу та розкривав механізми взаємодії індивіда з реальністю. Його модель включала трійку основних механізмів: боротьбу (протидію), ігнорування реальності та відхід від реальності. Це підходи дозволили виокремити п’ять основних типів девіантної поведінки: делінквентну, аддиктивну, патологічного характеру, психопатологічну та гіперздібну.

В.Д. Менделевич також вказував на існування «клінічних форм девіантної поведінки», кожна з яких може виникати внаслідок будь-якого типу або комбінації типів девіантної поведінки. Серед таких форм він відзначав агресію та аутоагресію, алкоголізацію, тютюнопаління, наркотизацію, зловживання наркотичними речовинами та інші [32].

Вчена О. Змановська, яка досліджує проблеми девіантної поведінки дітей та підлітків, виділяє три основні підходи до проблеми класифікації поведінкових відхилень: «соціально-правовий, клінічний і психологічний» [4, с. 14].

У відповідності до вищезазначеного, авторка ідентифікує три основні категорії девіантної поведінки у дітей:

1. Антисоціальна (делінквентна) поведінка, яка перебуває в конфлікті з правовими нормами і становить загрозу суспільному порядку та благополуччю оточення. Ця категорія містить будь-які дії, які є незаконними згідно з чинним законодавством.

2. Асоціальна (аморальна) поведінка, яка проявляється у відмові дотримуватися морально-етичних норм і прямо загрожує благополуччю міжособистісних відносин. Ця категорія охоплює агресивну поведінку, сексуальні девіації (включаючи випадкові статеві зв’язки, проституцію, ексгібіціонізм і інші), участь в азартних іграх на гроші, бродяжництво та інші форми соціально неприйнятної поведінки.

3. Аутодеструктивна (саморуйнівна) поведінка, яка відхиляється від медичних і психологічних норм і представляє загрозу цілісності та розвитку самої особистості дитини.

Після докладного аналізу досліджень, проведених у галузі вивчення девіантної поведінки, можна сформулювати наступні висновки. Зазначено, що інтерес до вивчення відхилень від соціально прийнятих норм поведінки сягає глибокої давнини та об'єднує зусилля філософів, юристів, соціологів та педагогів.

Дослідники розглядають девіантну поведінку як явище, що може мати і суспільно-негативні прояви, такі як злочинність, алкоголізм, наркоманія, проституція і суїцид, а також суспільно-позитивні аспекти, які включають науковий, технічний, художній і суспільно-політичний внесок людини у суспільство.

На сучасний момент існує багато різних типологій і класифікацій девіантної поведінки. Однак важливо виокремити універсальну та міждисциплінарну класифікацію. В соціально-психологічних класифікаціях наголошується на індивідуальних поглядах авторів та їх приналежності до наукових шкіл, що призводить до акцентування уваги на окремих основних типах девіантної поведінки, найбільш розповсюджених видах або клінічних формах цього явища.

Важливо відзначити, що дослідники підкреслюють постійну змінність соціальних норм, які з часом зазнають перетворень. Різні соціальні верстви можуть виражати різні погляди на нормальність або девіантність певних видів поведінки, оскільки сприйняття цих норм може варіюватися в залежності від контексту і соціокультурного середовища. Наприклад, відношення до таких явищ, як куріння або вбивства під час війни, може різнитися серед різних соціальних груп.

До основних форм девіантної поведінки вчені відносять «прояви злочинності, пияцтво, наркоманію, проституцію і самогубство» [11]. Численні форми девіантної поведінки вказують на наявність конфлікту між

особистісними та соціальними інтересами. Девіантна поведінка, зазвичай, представляє собою спробу втекти від соціального середовища, уникнути повсякденних проблем і труднощів, а також подолати внутрішні стани невпевненості та напруги через використання специфічних компенсаторних стратегій. Нижче ми розглянемо ці форми більш докладно.

Алкоголізм являє собою патологічну пристрасть до споживання алкоголю, що веде до соціальної та моральної деградації особистості. Розвиток цієї залежності відбувається послідовно та пов'язаний зі складними фізіологічними змінами в організмі людини. Тяга до алкоголю виявляється через зміни у поведінці людини, такі як зриви, підвищена нервозність перед споживанням алкоголю, звичка «потирати руки» і емоційна нестійкість. З плином часу, із збільшенням тривалості алкогольного досвіду, задоволення від вживання алкоголю зменшується. Підлітковий алкоголізм часто виникає як результат наслідування референтною групою, в якій споживання алкоголю, зокрема пива, розглядається як свого роду ритуал, обумовлений внутрішнім конфліктом підлітка, який намагається подолати почуття залежності від дорослих осіб [10].

Наркоманія - це хронічне захворювання, викликане зловживанням наркотиками природного і штучного походження. Воно характеризується виникненням патологічний потягу до наркотику (психологічна залежність). Залежність проявляється в абстинентному синдромі (ломка) при припинення його вживання.

Токсикоманія є однією з проявів наркоманії, а саме - це патологічний стан, спричинений вживанням речовин, що мають токсичну природу. Такі речовини можуть включати транквілізатори, кофеїн, ароматичні речовини, а також хімічні сполуки, що використовуються в побутовому середовищі. У разі споживання таких речовин, особливо великими дозами, може відбутися настання стану сп'яніння, який, окрім ейфорії, часто супроводжується візуальними галюцинаціями. Наркоманія, як феномен, пов'язана з пошуком нових, нестандартних переживань та експериментами над психікою.

За даними спостережень медичних фахівців у сфері наркології, більшість молодих людей, які вперше випробовують наркотичні речовини, роблять це з цікавості та бажання дослідити невідоме. Це часто відбувається через спробу перейти межу забороненого, інколи за допомогою ввібрання перших доз, які можуть бути представлені як безпечні (наприклад, в призмі сигарети або напоїв). Важливо відзначити, що ця тенденція часто є груповою та обумовлюється впливом старших осіб і певних субкультур. Наочно це можна побачити в тому, що до 90% наркоманів розпочинають свій шлях у споживанні наркотиків у колі своїх однолітків, які збираються в певних місцях [20].

Термін «проституція» походить від латинського слова «prostitution», що означає розтління та осквернення. Проституція, яка визначається як вступ у сексуальні відносини за плату, є однією з проявів статевої деморалізації, іншими проявами якої вважаються сексуальні відносини осіб, які не досягли статевої зрілості, а також випадкові статеві зв'язки. Різні форми сексуальної деморалізації особливо поширені серед підлітків, зокрема серед дівчат, і особливо поширені серед неповнолітніх дівчат, які мають бажання здійснити аборт. Це також призводить до збільшеної поширеності статево переданих захворювань серед них.

У «Словнику російської мови» С.І. Ожегова проституцію розглядається як складову частину експлуататорського суспільства і визначається як «торгівля жінками свого тіла з метою отримання матеріальних коштів для забезпечення власних потреб».

У проституції можна виділити наступні суттєві характеристики [2]:

1. Вид заняття полягає в задоволенні сексуальних потреб клієнтів.

2. Характер заняття передбачає систематичні сексуальні контакти з різними особами, що здійснюються без власного чуттєвого потягу і спрямовані на задоволення сексуальної похоті клієнтів у будь-якій формі.

3. Мотив діяльності полягає в отриманні винагороди у формі грошей або цінностей, які виступають основним або додатковим джерелом забезпечення своїх життєвих потреб.

Серед факторів, які призводять до виникнення девіантної поведінки даного характеру, можна визначити наступні:

1. Соціально-економічні чинники.

2. Морально-етичні аспекти.

Запропонована девіантна поведінка також може бути обумовлена специфічними факторами. Наприклад, у деяких жінок спостерігається підвищена сексуальна активність, і їхні сексуальні потреби перевищують середні показники. Намагання припинити проституцію може виявитися марним завданням, оскільки сексуальні потреби належать до основних потреб людини. Отже, основна мета полягає не в повному припиненні проституції, а в її цивілізованому регулюванні, аналогічно тому, як це реалізовано в численних західних країнах.

Серед факторів, які здатні стримувати поширення проституції, можуть визначити не лише адміністративні та санкційні заходи, але також поліпшення життєвого рівня населення, впровадження освітніх програм в школах, спрямованих на формування цінностей, а також статевого виховання, та зменшення соціальних нерівностей.

Наступною формою девіантної поведінки є азартні ігри, які є особливим видом нехімічної залежності. Неконтрольоване прагнення до участі в азартних іграх, потяг до гри, що характеризується високим ризиком (є різновидом адиктивної поведінки) [70, с. 12]. Азартна залежність, відома також як ігроманія, лудоманія або геймблінг-залежність, є широко поширеною проблемою у всьому світі, включаючи Україну. В наш час азартні ігри привертають увагу різних груп населення, незалежно від їхнього віку (від підлітків до літніх людей), матеріального стану, етнічної приналежності тощо. Це може пояснюватися різноманітністю видів і форм азартних ігор, призначених для різних категорій населення з різними рівнями доходу і інтересами.

Суїцид – це форма девіантної поведінки, яка виражається у намірі позбавити себе життя, інколи супроводжується підвищеним ризиком його

вчинення. Це може бути розглянуто як пасивний спосіб уникнення нерозв'язаних проблем. Суїцидальна поведінка визначається як руйнівна діяльність, яка може включати такі форми девіантної поведінки, як зловживання алкоголем, наркотиками, унікальність звернення до медичної допомоги, водіння у нетверезому стані, навмисні акти насильства, аутоагресія, участь у бійках і конфліктах. Суїцидальна поведінка серед підлітків часто пов'язана з відсутністю життєвого досвіду та здатністю знайти собі життєвий шлях у складних ситуаціях. Французький вчений Е. Дюркгейм вперше спробував пояснити причини і закономірності цього виду девіантної поведінки у своєму трактаті «Суїцид».

Типи суїцидальної поведінки, виділені Дюркгеймом [67]:

1. Егоїстична. Протестанти роблять акцент на особисте спасіння, Католики роблять акцент на порятунок через церкву.

2. Аномальна. В результаті краху цінностей суспільства і групи.

3. Альтруїстична. «Результат злиття з групою, заради групи (харакірі і т.д.)». У підлітковому віці спостерігається значно вища за середню популяцію самогубств, а також явище, відоме як «ефект Вертера», що полягає в тенденції діяти самогубство під впливом прикладу або ідеї, особливо після викладення відповідних зразків у мистецтві та літературі. Наприклад, видатний німецький поет та письменник Йоганн Вольфганг Гете опублікував свій роман «Страждання юного Вертера», який спричинив хвилю самогубств серед молоді в Німеччині свого часу.

Важливо відзначити, що кількість суїцидальних спроб значно перевищує кількість успішних самогубств серед підлітків. Зокрема, відомо, що 32% спроб самогубства припадає на вікову категорію 17-річних, 31% на 16-річних, 21% на 15-річних, 12% на 14-річних і 4% на 12-13-річних. Це свідчить про серйозну проблему і вимагає подальших досліджень та проактивних заходів для запобігання самогубствам серед підлітків [66, с. 240]. Молоді чоловіки виявляють тенденцію до суїциду щонайменше у два рази частіше, ніж їхні жіночі ровесниці, не зважаючи на те, що дівчата частіше вчиняють спроби

самогубства. Значна частина цих спроб має демонстративний характер. У 90% випадків спроб самогубства серед молоді можна пояснити не стільки бажанням завершити своє життя, скільки потребою у допомозі.

Однак важливо зауважити, що не завжди відхилення від соціальних норм є негативним явищем. Часто це може бути пов'язано з прагненням особистості до нового, спробою подолати консервативність, яка перешкоджає розвитку. До позитивних форм девіантної поведінки можна віднести різноманітні види наукової, технічної та художньої творчості. Ця категорія включає в себе індивідів, які відхиляються від загальноприйнятих соціальних норм, незалежно від їхньої спрямованості: це не лише злочинці, а й генії, релігійні лідери, вчені та новатори в мистецтві. Позитивні інновації, коли вони з'являються в соціальному контексті, можуть спочатку розглядатися як субкультури або навіть контркультури [53].

Багато сучасних позитивних і передових соціальних практик виникли на основі контркультур і субкультур, що спочатку відхилялися від загальноприйнятих моделей ролевої поведінки і стикалися з негативним ставленням, включаючи заборони та навіть переслідування. Позитивною формою девіаційної поведінки є ситуація, коли особа з обмеженими можливостями виходить за рамки соціальної ролі хворої людини і розширює свій ролевий репертуар, стаючи активним членом суспільства, рівноправним та успішним учасником професійного світу, прикладом може бути спортсмен, який досягає вражаючих результатів. В різні епохи і культури позитивні девіації включають героїчні вчинки, самопожертву, надмірну відданість та виражене співчуття до інших.

Іван Іванович Гилинський вважається першим вітчизняним дослідником, який привернув увагу до творчого та позитивного аспекту девіації. Він стверджує, що «девіація (подібно флуктуаціям в неживій природі та мутаціям у живій) є загальною формою, механізмом та способом мінливості, отже, і життєдіяльності та розвитку кожної системи» [9, с. 9]. Процес девіації є

неоднозначний при порівнянні 24 різних культур і показує, що одні й ті ж дії можуть схвалюватись в одних суспільствах і засуджуватись в інших.

Визначення девіантної поведінки є умовним і залежить від ряду факторів, включаючи час, місце та соціальну групу, до якої належить особа. Наприклад, дії, які в інших обставинах були б сприйняті як аморальні або недопустимі, можуть отримувати різні оцінки в залежності від контексту. За звичайних обставин людей, які крадуть або вриваються в чужі приміщення, засуджують як порушників закону, розглядаючи їхню поведінку як прояв антисоціальності. У той же час, якщо подібні дії вчиняють археологи в контексті наукового дослідження, їх сприймають позитивно і вважають за важливий внесок у розширення наших знань про минуле.

Інший приклад можна навести в контексті культурних відмінностей. Наприклад, в житті сучасної європейської жінки активне спілкування, модний одяг і відкрите обличчя є нормою, однак в багатьох традиційних мусульманських країнах така поведінка може бути неприйнятною і відповідати вимогам віри та культурних норм.

На сучасному етапі вивчення девіантної поведінки важко надати єдиний і чіткий визначення цього терміну, а також створити уніфіковану класифікацію її різновидів. Ця складність визначення і класифікації девіантної поведінки обумовлена, передусім, міждисциплінарним характером проблеми дослідження. Девіантологія, психологія, соціологія, психологія девіантної поведінки та соціальна робота підходять до цього явища з різних точок зору і використовують різні підходи до його аналізу і розуміння. В різних науках і дисциплінах цей термін використовується в різних значеннях і може мати різні вагомість і відтінки.

1.2. Делінквентна поведінка дітей та молоді як прояв соціальної дезадаптації

Делінквентна поведінка дітей та молоді є серйозною соціальною проблемою, яка вимагає уваги та ретельного вивчення. Ця форма соціальної дезадаптації виявляється у протиправних діях, які скоюють неповнолітні особи, і може мати серйозні наслідки для них та для суспільства в цілому. Розуміння причин і механізмів дії цієї проблеми є ключовим кроком у розробці ефективних стратегій профілактики та інтервенції. У цьому контексті, в даному дослідженні ми спрямуємо нашу увагу на аналіз та розуміння феномену делінквентної поведінки серед дітей та молоді, а також на пошук шляхів вирішення цієї актуальної соціальної проблеми.

У ході роботи з літературою, було встановлено, що вивченням даної проблеми займалося чимало дореволюційних учених. Так вже у працях учених XVIII ст. І.І. Бецького, М.І. Новикова, О.М. Радищева та інших неодноразово розглядалися різні аспекти вищезгаданої проблеми.

У науковій дискусії епохи перед революцією не встановлювалася чітка різниця між такими концепціями, як «проблемні діти» та «неповнолітні правопорушники». Натомість, загальною практикою було використання загального терміну «малолітній злочинець» для позначення дітей віком від 7 до 10 років, які скоїли порушення закону і не мали статусу підлітків-правопорушників.

У своїх роздумах про дитячу злочинність видатний вчений того періоду, І.М. Гвоздєв, вказував на те, що ймовірно, такі порушення не мали б місця, якби на їхні початкові стадії приділялася відповідна увага і якби створювалися сприятливі умови для розвитку особистості дитини. Аналогічні погляди висловлювали і інші передові науковці того часу, серед яких були психологи, педагоги, юристи, медики, такі як Ф.І. Єлеонський, П.О. Лесгафт, К.Е. Єльницький, П.Ф. Каптерьов, С.В. Познишев, І.М. Гернет, Д.О. Дріль та інші [36].

У численних дореволюційних дослідженнях науковці прагнули розглянути корені відхилень у поведінці неповнолітніх і виявити шляхи їх запобігання. Аналіз наукових досліджень свідчить, що більшість з них правильно визнавала неблагополучні умови дитинства, відсутність належних виховних впливів та відсутність позитивних ролевих моделей як головні фактори, що призводять до відхилень у формуванні особистості і скоєння правопорушень і злочинів неповнолітніми.

Попри визнання негативного впливу середовища і соціальних умов на формування злочинної поведінки неповнолітніх, багато дореволюційних учених також висловлювали реакційну концепцію, яка вказувала на наявність вроджених кримінальних нахилів у окремих особах.

У перші роки після Революції було здійснено активні наукові дослідження, виконані видатними вченими, такими як О.С. Грибоєдов, М.П. Гришаков, М.В. Чехов, В.І. Куфаєв, П.С. Виготський, П.Л. Блонський, Г.О. Фортунатов, С.С. Залужний і інші. Основним напрямком їх досліджень було вивчення проблеми соціальної адаптації дітей, її зв’язку з правопорушеннями та злочинністю серед неповнолітніх.

Ці вчені акцентували увагу на важливості розробки заходів профілактики правопорушень і злочинів серед неповнолітніх. Вони наголошували на тому, що злочинні дії рідко були випадковими, і, як правило, їм передував певний тривалий період, під час якого спостерігалися конкретні відхилення у поведінці і вчинення дітьми порушень.

У 1336 році спеціальною постановою Центрального Комітету Всесоюзної Комуністичної Партії (більше відомої як ВКП(б)) було виразно висловлено критику щодо педагогічних концепцій у сфері психолого-педагогічних наук, що в кінцевому підсумку вплинуло позитивно на їхнє подальше розвиток.

Одночасно, різкий негативний відгук щодо педології призвів до двох головних наслідків: по-перше, деякі вчені відкинули усе, включаючи позитивні аспекти, які були досягнуті педологами; по-друге, спостерігалося значне зменшення наукових досліджень у сфері аналізу антигеніальної поведінки

неповнолітніх, включаючи важковиховані дітей і правопорушень серед них [38].

Проте, подальший хід подій свідчить, що проблема важковиховані дітей та правопорушень серед неповнолітніх не може бути проігнорованою. Таким чином, в 60-70 роках XX століття розпочалася нова хвиля інтенсивних наукових досліджень з різних аспектів цієї проблеми, проведених представниками різних наукових галузей, включаючи психологів, педагогів і медиків.

У період між 70-80 роками минулого століття відзначається зростання інтересу до дослідження проблеми протиправної поведінки неповнолітніх та методів її запобігання. Науковий внесок у цю сферу був істотно позначений роботами видатних дослідників, таких як О.С. Бєлкін, Т.В. Писарева, О.С. Белічєва, Д.С. Славіна, Г.І. Фелінська, О.І. Кочетов, Е.Г. Костяшкін, В.М. Обухов, Л.М. Зюбін, М.О. Алемаскін, В.И. Кудрявцев, І.О. Невський, В.Ф. Пірожков та інші.

Щодо розвитку передових педагогічних концепцій в Україні, то слід відзначити, що вже в стародавніх етнографічних документах з часів Київської Русі можна виявити цікаві роздуми стосовно відхилень у процесі формування особистості.

Наукові дослідження, які до нас дійшли, вже в давнину виявили і розглядали проблеми, пов’язані з вихованням, запобіганням відхиленням у процесі формування особистості, а також намагалися розробити морально-правові та етичні норми, стосовно охорони дитинства, опіки над сиротами і захисту честі матері та інші подібні аспекти.

Наприклад, Ярослав Мудрий, видатний вчений свого часу, прагнув обґрунтувати негативний вплив шлюбів між близькими родичами на формування особистості дитини. Він довів, що в багатьох випадках саме такі шлюби можуть бути причиною аномального розвитку дитини. Мудрий акцентував увагу на необхідності ретельного догляду за немовлятами, оскільки

цей період є критично важливим для подальшого розвитку особистості дитини і інших подібних аспектів.

Кирило Туровський розробив цікаву концепцію виховання, яка базувалася на розвитку розумових здібностей дитини. Він підтримував ідею «тілесної і духовної чистоти» і стверджував, що людина не народжується ні доброю, ні злою, але може сформувати свою мораль і характер через виховання [34, с. 79-80].

Подальший розвиток прогресивної педагогічної думки в Україні відбувався під впливом ідей народної педагогіки, яка накопичувала свої принципи протягом століть і сприяла встановленню найбільш демократичних цінностей в вихованні. Крім того, вплив прогресивної педагогічної теорії та практики західних слов'ян, зокрема педагогічних поглядів видатного словацького вченого Яна Амоса Коменського, сприяв розвитку української педагогіки.

Пізніше, в кінці 17 - початку 18 століття, виокремлювався Федір Прокопович, який також був відомий своєю прогресивною педагогічною позицією та внеском у розвиток освіти.

Активність Григорія Сковороди в галузі психології та педагогіки не може бути недооціненою. Він висловив важливі концепції та роздуми щодо актуальних проблем, які залишаються і сьогодні на передньому плані цих наукових дисциплін, зокрема у сфері попередження відхилень у формуванні особистості.

Григорій Сковорода стверджував, що природніше за природою людської істоти є добро, і «справді людське серце і розум аж ніяк не можуть бажати зла людям». За його дослідженнями, факторами, що породжують моральні вади та інші аномалії у поведінці, є негативні соціальні умови, недоцільне виховання, ігнорування освіти, і темрява невідомості.

Однак, особливий акцент Г. Сковорода робив на ролі правильного виховання в формуванні особистості, адже це може надати індивідууму те, що не здатне забезпечити жодні соціальні статуси, матеріальний достаток, або

походження, і це він називав «те, чого не дадуть ні чин, ні багатство, ні походження, ні милість вельмож».

Аналізуючи педагогічну спадщину Г. Сковороди, виявляється, що він вбачав основу профілактики відхилень у формуванні особистості дитини та її нелегальних дій при правильному вихованні, починаючи з перших днів її життя.

Продовжуючи прогресивні тенденції Г.С. Сковороди, Т.Г. Шевченка, П.П. Грабовського і І.Я. Франка, слід наголосити, що вони категорично відкидали концепцію природженості злочинних нахилів у людини і надавали вирішальне значення соціальному середовищу, вихованню, а також формуванню характеру та поведінки особистості.

У Західній Україні, зокрема в Закарпатті, ідеї О. Духновича, видатного письменника, громадського діяча і педагога, набули надзвичайної популярності. Велике значення мають педагогічні твори О. Духновича, де він активно досліджував проблему відхилень у поведінці неповнолітніх.

Олесь Духнович вірно сприймав взаємозв’язок біологічних та соціальних факторів у процесі формування особистості. Він акцентував увагу на тому, що від народження дитина успадковує певні «природні нахили» та «природні здібності», проте одночасно наголошував на значущому впливі соціальних факторів, таких як оточуюче середовище і процес виховання.

Особливе місце в історії післяжовтневого періоду розвитку психолого-педагогічної думки належить А.С. Макаренку.

Незважаючи на те, що деякі аспекти концепції виховання і реабілітації, розроблені Антоном Семеновичем Макаренком, сьогодні піддаються критиці, яка в певній мірі, можливо, виправдана, все ж варто відзначити, що Антон Семенович Макаренко вперше в історії не лише теоретично обґрунтував, але й практично підтвердив можливість реабілітації неповнолітніх правопорушників.

Однією з ключових передумов для успішної педагогічної роботи з дітьми, які виявляють відхилення у своєму поведінці, є поєднання гуманного підходу до них та високих вимог, які не допускають легковажність. Великому вченому В.О. Сухомлинському належить заслуга за визнання такого підходу як його

основного педагогічного принципу, який формулюється як «Співвідношення вимоги і поваги до особистості: чим більше вимоги до людини, тим більше поваги до неї» [47, с. 52-58].

Значний внесок у розвиток психолого-педагогічних аспектів виховання важковиховуваних дітей та запобігання правопорушенням серед неповнолітніх зробив видатний науковець В.О. Сухомлинський. Його погляди, роздуми і рекомендації для вчителів і батьків насичені гуманістичними цінностями, вірою в потенціал кожної дитини, безмежною любов'ю до неї та переконаністю у здатності до перевиховання. Він відзначав вирішальну роль учителя в цьому процесі, підкреслюючи її важливість.

Серед сучасних українських вчених, які ефективно працюють над дослідженням найрізноманітніших аспектів проблеми протиправної поведінки неповнолітніх та її профілактики слід назвати М.М. Фіцулу, В.М. Оржеховську, В.О. Татенка, Т.М. Титаренка, В.І. Драніщеву, З.Г. Зайцеву, М.В. Костицького, О.П. Тузова, Б.Ф. Баєва, Е.П. Погребняк, П.П. Середу, О.І. Селецького, С.О. Тарарухіна та ін.

У першому розділі проаналізовані такої деякі концепції відхилень у поведінці неповнолітніх, сформульовані зарубіжними вченими (Л. Джілберт, Д. Кассебаум, Ч. Ломброзо та Ш. Глюк, З. Фрейд, А. Кеттле, Дж. Боублі, Л. Кольберг, Д. Райт та ін.).

Сучасна західна суспільна сфера відзначає значний розмаїття теоретичних підходів, напрямків і концепцій, спрямованих на вивчення та розуміння аспектів аномальної поведінки неповнолітніх, включаючи і незаконну активність. Більшість з цих підходів може бути класифікована в рамках трьох основних напрямків дослідження: біосоціального, соціологічного та критичного.

Біосоціальний напрямок включає в себе різні течії, такі як фрейдистська теорія, концепція небезпечного стану, психопатологічні теорії, а також розглядає вплив раси, спадковості та конституційної схильності на поведінку неповнолітніх.

Соціологічний напрямок включає в себе різноманітні теорії, такі як теорія соціальної дезорганізації, теорія диференціальної асоціації та інші, які аналізують роль соціальних факторів у формуванні негативної поведінки неповнолітніх.

Критичний напрямок, ймовірно, є найбільш прогресивним серед цих підходів, оскільки його представники вважають, що причини деліквентності можуть бути знайдені в негативних впливах як на мікро-, так і на макросередовище.

Щодо профілактичних заходів, то розглядаються різні правові, медико-біологічні та соціальні ініціативи. Деякі аспекти кримінального законодавства і соціальної політики, безперечно, вимагають особливої уваги та розгляду.

Серед завдання нашого дослідження був наліз проблем важковиховуваності, яка дуже часто призводить до протиправної поведінки. Так є визначення, що девіантна поведінка (від лат. deviatio — відхилення) — система дій і вчинків людей, соціальних груп, що суперечать соціальним нормам або визнаним у суспільстві шаблонам і стандартам поведінки.

Сутність девіантної поведінки полягає в тому, що людина не відповідає вимогам соціальної норми та обирає альтернативний шлях поведінки в певних ситуаціях, що призводить до порушення взаємодії між особистістю та суспільством, групою та суспільством, а також між особистістю та групою. Часто корені девіантної поведінки можуть бути властивими конфлікту інтересів, розходженню у цінностях, різниці в потребах, спотворенню засобів їх задоволення, недолікам виховання, життєвим невдачам та помилкам у виборі шляху життя.

Суттєвим індикатором девіантної поведінки є відхилення від норми з різною ступенем інтенсивності, обумовлені різноманітними причинами, від поведінки, що визначається як нормальна. Нормальна або гармонічна поведінка може бути визначена наступним чином [57]:

1. Станом психічних процесів, які характеризуються збалансованістю на рівні властивостей, таких як темперамент і тип вищої нервової діяльності.

2. Здатністю до адаптації та самоактуалізації на рівні особистісних особливостей.

3. Проявом духовності та самоактуалізації на особистісному рівні.

Оскільки норма поведінки ґрунтується на цих трьох основних характеристиках, аномалії та девіації також ґрунтуються на змінах, відхиленнях і порушеннях цих характеристик.

Для оцінки різних проявів девіантної поведінки необхідно встановити, від яких конкретних соціальних норм суспільства ці прояви можуть відхилятися. Норма в цьому контексті розглядається як вираз групової свідомості та уявлень, які визначають спільні судження членів групи щодо очікуваної поведінки, враховуючи їхні соціальні ролі та умови оточення, з якими ці норми взаємодіють і які вони відображають і формують. Основні категорії норм включають правові, моральні та естетичні норми.

Девіантна поведінка має складну природу, обумовлену найрізноманітнішими чинниками, що перебувають в складній взаємодії та взаємовпливі.

Фактори ризику виникнення девіантної поведінки серед дітей та молоді у сучасних умовах представляють собою комплексний набір обставин, які впливають на їх соціальну адаптацію та поведінку. Серед них можна виділити наступні [48, с. 5-8]:

1. Соціально-економічні чинники: зниження рівня життя населення, розширення різниці в майновому статусі у суспільстві, обмеження можливостей отримання соціально визнаних засобів існування, проблеми безробіття та легкий доступ до алкоголю та тютюну.

2. Соціально-педагогічні аспекти: криза в інституті сім’ї, зростання кількості сімей, де відзначається конфліктне та асоціальне виховання, труднощі, пов’язані з освітою, конфлікти з педагогами, низький соціальний статус підлітка в учнівському оточенні та недостатня система позашкільних занять для дітей та молоді.

3. Соціально-культурні аспекти: зниження морально-етичного рівня населення, поширення кримінальної субкультури, розклад духовних цінностей, зростання числа неформальних молодіжних груп, де пріоритетом є культ сили, і поширення через мас-медіа західні стереотипи поведінки.

4. У психологічному аспекті можна виокремити наступні явища та характеристики:

— Акцентуації характеру - особливості психічного профілю, що виражаються у підвищеній чутливості до певних подразників та структурних особливостях особистості.

— Реакція емансипації - прояви намагання визволити себе від соціокультурних обмежень та норм.

— Реакція групування - поведінкові реакції, спрямовані на взаємодію та включеність у групу.

— Потяг до самоствердження - тенденція виражати та підтверджувати власну особистість і точку зору.

— Задоволення почуття цікавості - виникаючий інтерес до нових інформаційних або дослідницьких можливостей.

— Бажання виглядати дорослим - прагнення вибудовувати свою ідентичність у відповідності до прийнятих для дорослих стандартів.

— Потреба змінити психічний стан в стресовій ситуації - бажання зберегти психологічний комфорт у ситуаціях стресу через активні дії.

— Інфантилізм - властивість проявляти дитячі риси характеру в дорослому віці.

— Підвищений рівень тривожності - стан психічної напруги, що супроводжується підвищеною вразливістю до різних подразників.

5. У біологічному аспекті можна відзначити наступні фактори та явища:

— Порушення роботи ферментативної та гормональної систем організму - аномалії в функціонуванні біохімічних та гормональних процесів.

— Вроджені психопатії - психічні розлади, які визначаються генетично та проявляються з раннього дитинства.

— Мінімальні мозкові дисфункції внаслідок органічного враження головного мозку - незначні відхилення в роботі мозку, спричинені органічними пошкодженнями.

— Наслідки спадковості - вплив генетичної передачі психічних характеристик від батьків до нащадків.

— Вплив природного середовища - вплив екологічних чинників на формування психічних характеристик та розвиток особистості.

Делінквентна поведінка представляє собою форму девіантної активності, яка охоплює сукупність незаконних дій і правопорушень, не відповідаючих установленим соціальним і юридичним нормам. Делінквент, або правопорушник, є неповнолітньою особою, відзначається соціальними аномаліями у своєму поведінковому спектрі і вчиняє дії, заборонені чинним законодавством та іншими регуляторними актами. Зазвичай ця особа є психологічно і фізично здоровою, але має певний негативний життєвий досвід, викривлені соціально-етичні переконання, нездорові звички і потреби, які можуть бути спричинені недостатньою вихованістю або впливом асоціального середовища.

Всі правопорушення поділяються на проступки (провини) та злочини [63, с. 114].

Проступок – це протиправні дії, що регулюються нормами адміністративного, цивільного, трудового та іншими галузями права.

Види проступків неповнолітніх:

- агресивно-насильницька поведінка (кривдження інших, бійки, лихослів’я тощо);
- корислива поведінка (здирництво, мілкі крадіжки, викрадання автотранспорту тощо);
- бродяжництво.

Злочин - це антиюридична, суспільно небезпечна активність, що підпадає під визначені норми кримінально-процесуального законодавства. Ці порушення включають в себе такі діяння, як зґвалтування, вбивство, нанесення серйозних тілесних пошкоджень тощо.

Делінквентна поведінка часто виникає на тлі складностей у вихованні. Термін «важко виховуваний» або «важкий учень» застосовується для опису дітей, які виявляють негативне ставлення до навчання та моральних норм.

З медично-психологічної точки зору, неправильну поведінку неповнолітніх можна поділити на патологічну (пов'язану із хворобливими станами) та непатологічну. Важковиховуваність у непатологічному контексті може описувати дітей, які, в цілому, є нормальними, але мають певні відхилення у фізичному стані здоров'я або можливі легкі порушення функціонування нервової системи через психотравмуючі фактори.

У поведінці зазначених осіб можна спостерігати вияви неадекватних реакцій, занадто виражену агресивність, приховане лицемірство, розбещеність, озлобленість та заздрість. Найхарактернішими ознаками складного виховання у дітей є відсутність ініціативи, схильність до марнування часу, відсутність відповідальності, дезорганізованість, недбалість, емоційна нестійкість та слабка здатність протистояти негативному впливу інших.

Ефективним вирішенням проблем протиправної поведінки підлітків є створення методологічних засад в гносеології їхньої неправомірної поведінки. У цьому контексті досліджуються особливості підходу до вивчення особистості неповнолітнього порушника закону у сфері діяльності шкільної соціально-психологічної служби. Також аналізуються індивідуально-психологічні характеристики та специфічні аспекти системи суб'єктивних поглядів неповнолітніх, схильних до правопорушень.

Глибоке вивчення індивідуально-психологічних особливостей особистості важковиховуваних дітей, схильних до правопорушень, а також їх найближчого соціального оточення – важлива складова ранньої профілактики правопорушень неповнолітніх, фактично – одна з найважливіших передумов

ефективності профілактичної роботи, хоча в цілому успішна профілактика правопорушень неповнолітніх обов'язково передбачає взаємодію педагогів, батьків, психологів, медиків, працівників правоохоронних органів, громадськості т.д. Вивчення особистості неповнолітніх, схильних до правопорушень, безперечно, стосується в першу чергу шкільної соціально-психологічної служби [12, с. 10-11].

Підкреслюючи важливість дослідження особистості неповнолітнього правопорушника та його соціального середовища з метою виявлення коренів незаконної поведінки, необхідно зазначити, що в цьому контексті соціально-психологічна діагностика є вирішальним аспектом для фахівця в галузі психології.

Наприклад, аналізуючи сімейне оточення неповнолітнього, його взаємодію у школі та за її межами, приєднання до неформальних груп, завдання психолога не обмежується простим реєстрацією фактів, таких як участь неповнолітнього в конкретній неформальній групі. Замість цього дослідник має спрямовувати увагу на те, які потреби задовольняються через цю участь: чи є бажання самореалізуватися, відчути підвищення власної соціальної позиції в групі, віддати пріоритет мотивації дружнього спілкування чи задовольнити потребу відхилення через вживання алкоголю, наркотиків або задоволення сексуальних потреб.

Надзвичайно важливо слідкувати за тим, яким шляхом неповнолітній потрапив у цю групу і розуміти його суб'єктивне ставлення до себе, власної поведінки та групи. Всі ці аспекти мають ключове значення для подальшої розробки програм та стратегій роботи з неповнолітніми правопорушниками.

У рамках юридичної науки та її практичного застосування, специфіка правопорушення обумовлюється чотирма основними компонентами: об'єктом, суб'єктом, об'єктивною та суб'єктивною характеристиками.

З точки зору психології, правопорушення визнається складним процесом, який розгортається у просторі та часі. В цьому контексті розглядаються не

лише самі правопорушні дії, а й події, які передували їм. Таким чином, ми розкриваємо генезис протиправної поведінки, а саме її походження і еволюцію.

Незважаючи на загальноприйняте положення про соціальний характер правопорушень і злочинів, це ніяк не виключає необхідності враховувати вплив біологічних факторів на формування протиправної поведінки.

Виявлення соціально-психологічних передумов асоціальної поведінки, які ускладнюють процес соціальної адаптації індивіда, має вирішальне значення в діяльності шкільного психолога в контексті профілактичної діяльності. Це дозволяє проводити корекційну та профілактичну роботу, враховуючи всі можливі фактори, що можуть вплинути на негативні прояви в поведінці неповнолітнього. Наявність небажаних біопсихологічних аспектів вимагає призначення додаткових впливових заходів, і, зазвичай, це стосується не лише психолого-педагогічних, а й медичних заходів.

1.3. Особливості ранньої педагогічної профілактики адиктивної поведінки серед підлітків

На базі термінології Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВОЗ) у визначенні різних видів профілактики та характеристик об'єкту профілактичного впливу можна виділити різні аспекти педагогічної профілактики протиправної поведінки. Серед таких видів педагогічної профілактики можна виділити наступні [14, с. 10]:

1. Первинна педагогічна профілактика орієнтується на формування учнів антинаркогенної настановленості та їх морально-психологічної стійкості як ключового характерологічного складника, що визначає їхню здатність управляти критичними ситуаціями, ситуаціями вибору та відмовлятися від споживання наркотичних речовин. Основними завданнями первинної профілактики є:

- Формування моральних понять, пов'язаних з усвідомленням важливості обережного ставлення до себе та відповідальності за власні дії.

- Розвиток учнівської здатності розуміти себе як частину природи та розуміти власні потенційні можливості.

- Формування уявлення про позитивний та негативний досвід людської поведінки у відношенні до самого себе та інших людей.

- Розвиток необхідних загальних та специфічних психологічних умінь і навичок, які є основою для формування морально-психологічної стійкості особистості.

- Попередження початкових проявів негативних переконань дітей щодо шкідливих звичок.

2. Для учнів підліткового віку, педагогічна профілактика протиправної поведінки орієнтується на наступні аспекти:

- Виховання глибокого розуміння природи наркогенних речовин, особливостей їх впливу на центральну нервову систему людини та довгострокових наслідків зловживання.

- Формування понять про морально-психологічну стійкість особистості як фундаменту здорового способу життя.

- Розвиток культури усвідомлення потреб, бажань і інтересів підлітків.

- Впровадження норм моралі у вихованні особистої стійкості до антиособистісних залежностей, таких як куріння, вживання алкоголю, наркотиків і токсикоманія.

- Заохочення критичного підходу до атрибутів негативної моделі споживання (НМС).

- Сприяння свідомому та обережному ставленню до власного здоров’я та фізичних можливостей, а також формування навичок раціонального використання психологічних ресурсів організму.

- Поощирення саморегуляції психофізичних можливостей особистості шляхом залучення до позитивних альтернативних методів фізичних та психологічних випробувань, загартування та тренінгу.

- Формування науково обґрунтованих уявлень про анатомо-фізіологічні та психологічні зміни, які відбуваються в організмі в ситуаціях стресу,

інформаційної перевантаженості, автотренінгу, самопсихотерапії, а також розвитку навичок самоконтролю та самооцінки у поведінці.

- Сформування основ моральних звичок індивідуальної поведінки та прийняття обгрунтованих рішень у ситуаціях, де можливі зловживання наркогенними речовинами.

3. Для старшокласників:

- Формування досвіду антинаркогенно спрямованої поведінки учнів, створення імунітету до негативного впливу наркогенної інформації та антиособистісно спрямованих форм поведінки.

- Розвиток чітких уявлень старшокласників про важливість власного життя, психофізіологічні можливості організму та наслідки впливу наркогенних речовин.

- Створення умов для самореалізації та самоствердження особистості через її включення у позитивну альтернативну діяльність.

- Розробка наукових понять про природу наркогенних речовин, їхні біохімічні механізми впливу на організм, а також наукове розуміння станів наркотичної та алкогольної ейфорії, абстинентного синдрому тощо.

- Виховання психологічної готовності особистості до спілкування у ситуаціях можливої алкоголізації та наркотизації.

- Розвиток правильних уявлень особистості про морально-психологічні та юридичні норми, що регламентують ситуації, пов’язані зі зловживанням наркогенними речовинами.

Вторинна профілактика головним чином націлена на проведення діагностики та виявлення наркотичної залежності серед підлітків. Основні завдання вторинної профілактики включають [18]:

1. Оцінка рівня інформованості підлітків щодо впливу наркотичних речовин на організм людини та наслідків їх вживання.

2. Дослідження можливих умов та факторів, які сприяють схильності до протиправної поведінки.

3. Виявлення індивідуально-психологічних станів особистості, що передують проявам протиправної поведінки.

4. Аналіз умов і факторів, які впливають на схильність особистості до протиправної поведінки та передують їй, з метою визначення осіб, які належать до групи «ризику».

5. Діагностика мотивів протиправної поведінки серед підлітків.

6. Визначення найбільш чутливих та сензитивних компонентів особистості учнів, таких як риси характеру, особливості темпераменту, інтереси і т.д.

Виконання цих завдань передбачає використання різноманітних методів психолого-педагогічної діагностики та проведення таких основних заходів вторинної профілактики:

- Аналіз особових досьє учнів, включаючи інформацію про їх стан здоров’я.

- Вивчення сімейного середовища учнів та аналіз соціально-психологічного клімату в сім’ях.

- Проведення бесід з іншими вчителями-предметниками.

- Спостереження за поведінкою підлітків на уроках і позаурочній діяльності з оцінкою їх успішності, відношення до навчання, до праці, до товаришів, до себе, до близьких і батьків, а також участь у суспільному житті класу та школи, навички культури поведінки.

- Організація безпосереднього спілкування з підлітками, які входять до групи «ризику».

- Спостереження за індивідами групи «ризику» у педагогічних ситуаціях та інших аспектах їхнього життя.

Третім етапом педагогічної профілактики некоректної поведінки учнів є система заходів, спрямованих на корекцію, перевиховання, переорієнтацію та реабілітацію учнів, які страждають від алкоголізму та наркоманії. Ця система розробляється на підставі результатів організаційно-аналітичних заходів вторинної профілактики.

Завданнями третинної профілактики є:

1. Здійснення індивідуального виховного профілактичного впливу на особистість учня із встановленою «рисковою» категорією за допомогою розумного та професійно виваженого арсеналу відповідних педагогічних методів і засобів.

2. Створення сприятливих умов для корекції некоректної поведінки учнів через формування сприятливого соціального оточення, психологічного клімату та позитивного психологічного самопочуття.

Зокрема, у загальноосвітніх школах педагогічна профілактика некоректної поведінки учнів може бути успішно реалізована завдяки міцній співпраці між класним керівником, вчителями-предметниками, психологами, медичними працівниками, а також при необхідності, спеціалістами в області медицини (лікарі-наркологи) і правоохорони (служба у справах неповнолітніх, кримінальна міліція).

Під час планування заходів, спрямованих на профілактику вживання наркогенних речовин серед підлітків, слід враховувати наступні аспекти [40]:

1. Визначення оптимального включення елементів діагностико-профілактичного характеру у загально-виховні заходи. За загально-виховні заходи розуміються ті, під час яких ставиться завдання сприяти гармонійному розвитку особистості підлітка.

2. Встановлення призначеного місця для спеціальних заходів. Спеціальні заходи орієнтовані на вирішення завдань, пов’язаних із запобіганням протиправної поведінки учнів.

3. Визначення оптимального співвідношення між загальними та спеціальними формами роботи. Важливо зазначити, що розподіл часу між цими формами може змінюватись відповідно до практичних потреб.

Рекомендується поступове збільшення часу, відведеного на спеціальні заходи, від 10-15% для молодших школярів до 60-70% для старшого підліткового та юнацького віку. Проте важливо залишати гнучкість у цьому розподілі, щоб він відповідав конкретним потребам та умовам практики.

Реалізація завдань педагогічної профілактики вимагає розробки комплексної методичної системи, спрямованої на запобігання протиправній поведінці учнів. Нижче наведено модель цієї системи.

У шкільному середовищі, питання, пов'язані з попередженням протиправної поведінки учнів, вимагають від педагогів високого рівня компетентності. Ця компетентність охоплює кваліфіковану діагностику психолого-педагогічних аспектів, професійний аналіз системних даних та використання відповідного корекційно-виховного інструментарію. У контексті запропонованої системи, організаційно-методичним аспектом важливе питання є визначення особистісно-професійного плану. Це стосується визначення фахівців, які мають право займатися реалізацією завдань соціально-педагогічної профілактики в контексті протиправної поведінки дітей і підлітків. Зрозуміло, що цими завданнями повинні займатися лише фахівці з відповідною підготовкою.

У шкільній практиці, вчителі, спільно з психологами та медичними працівниками (лікарями і психологами), відіграють важливу роль у вирішенні цих завдань. Однак також можуть бути включені спеціалізовані підрозділи та структури, які мають за завдання забезпечувати соціальну адаптацію дітей і молоді, враховуючи психофізіологічні та соціальні аспекти індивідуального самопочуття особистості. Це можуть бути фахівці з наркологічної та юридичної сфери, а також працівники центрів соціального та молодіжного супроводу та інших спеціалізованих структур.

Зміст дослідження шкільних заходів у сфері протидії зловживанню наркотичними речовинами можна представити як сукупність дій із сприяння формуванню позитивної життєвої позиції учнів, яка має важливе значення для запобігання несанкціонованій поведінці серед школярів. Цей підхід може включати [25, с. 122-130]:

1. Надання загальної інформації, яка не має прямого зв'язку із протиправними діями учнів, але сприяє розвитку соціально-психологічних умов для їхнього особистісного зростання та самореалізації. Ця інформація сприяє

соціалізації учнів через вивчення норм, цінностей, позитивного досвіду поведінки та сприяє їхньому засвоєнню знань.

2. Проведення пропедевтичної роботи, яка не обмежується лише антинаркотичною інформацією, а створює умови для особистісного розвитку та самореалізації дітей. Ця діяльність відбувається в межах соціально-психологічного контексту та сприяє процесу їхньої соціалізації.

3. Надання спеціалізованої інформації, що розкриває особливості дії на організм молодої людини різних наркотичних речовин, їхні наслідки та шляхи запобігання цьому. Ця інформація є важливою для формування усвідомленої позиції щодо уникнення наркотичних речовин.

Особливу роль у системі профілактики протиправної поведінки учнів відіграє систематична та цілеспрямована робота з батьками. До ефективних методів взаємодії із цією проблемою відносяться батьківські університети, тематичні батьківські збори, колективні та індивідуальні бесіди, зустрічі із представниками медичних та правоохоронних органів, загальношкільні батьківські конференції, дискусії та обговорення реальних ситуацій наркотизації, базуючись на результатах психолого-педагогічної діагностики взаємин у сім’ї та емоційного контакту з батьками.

Ця робота повинна проводитися паралельно з відповідною профілактичною роботою серед дітей, адаптуючи її до рівня розвитку та віку учнів, при цьому трохи випереджаючи її за змістом. Такий підхід є важливою умовою успішної співпраці між школою і сім’єю у сфері профілактики зловживання наркотичними речовинами.

З метою забезпечення ефективного функціонування запропонованої системи педагогічної профілактики недозволеної поведінки учнів та координації зусиль різних державних, адміністративних та спеціалізованих структур (наприклад, наркологічної служби, служби у справах неповнолітніх, Центру соціальних служб для молоді тощо), які відповідають за профілактику недозволеної поведінки молоді, необхідно створити інформаційно-методичний центр педагогічної профілактики недозволеної поведінки.

Робота цього центру повинна базуватися на комплексному плані, складові компоненти якого визначаються реальними потребами і інформацією щодо виявлення проявів недозволеної поведінки молоді, яка надходить від різних відомств та сфер загальної, середньої і вищої освіти.

Оскільки заходи педагогічної профілактики на сьогоднішній день виявляють тенденцію до ситуативного підходу, що призводить до відсутності системності та послідовності в їх впровадженні і, отже, знижує їхню результативність, головною метою центру є надання необхідної організаційно-методичної, інформаційної, консультативної та психолого-педагогічної підтримки психологам, вчителям, сім'ям та особам з досвідом недозволеної поведінки, а також громадським організаціям.

Програма дослідження особистості підлітка включає в себе об'єднання загальних аспектів характеристики підлітка та специфічних аспектів, які допомагають вихователю визначити та зрозуміти можливі умови та фактори, які сприяють схильності підлітка до незаконної поведінки. Ця програма може бути корисною для педагога при плануванні профілактичних заходів, вибору відповідного навчального матеріалу, визначенні належних методів роботи в цьому напрямку та обґрунтуванні педагогічних підходів до впливу на особистість підлітка. Використання цієї програми може варіюватися в залежності від особливостей поведінки та розвитку підлітка, а також від педагогічної ситуації, і може застосовуватися на будь-якому етапі його життя.

Програма дослідження особистості школяра різного віку охоплює наступні розділи [37, с. 102]:

I. Особливості соціально-психологічного клімату сім'ї:

1) Склад сім'ї (повна або неповна).

2) Соціально-професійний статус сім'ї, включаючи професії батьків.

3) Матеріально-економічні умови сім'ї, включаючи матеріальний добробут та побутові умови.

4) Умови навчання та розвитку дітей, включаючи санітарно-гігієнічні умови та харчування.

5) Культурно-освітній рівень сім'ї, включаючи освіту батьків, взаємовідносини в сім'ї, сімейний дозвілля, ставлення до соціально-культурних цінностей, а також відношення до наркогенних речовин.

6) Тип сімейного виховання.

II. Індивідуально-типологічні особливості школяра:

1) Стан здоров'я учня, включаючи категорії, такі як загальний стан здоров'я, частота захворювань, оперативні медичні втручання, травми, інфекційні хвороби, психічний стан та фізичні вади.

2) Генетична спадковість і можливі ускладнення, пов'язані зі зловживанням наркогенними речовинами батьками.

3) Психологічні особливості особистості, включаючи такі аспекти як тип темпераменту, характерологічні риси, інтелектуальний розвиток, систему цінностей та інтереси, а також можливі альтернативні цінності та інтереси.

III. Соціально-психологічний статус у колективі:

1) Положення у формальній групі, включаючи статус і роль в ній.

2) Орієнтація та характер спрямованості неформальної групи, яка може включати в себе різноманітні соціальні взаємодії та стосунки.

3) Положення у неформальній групі, де дитина може виявляти свою соціальну взаємодію та інтеракцію з однолітками.

Оскільки особливості роботи і визначені завдання вимагають різноманітних психолого-педагогічних методів діагностики, рекомендується використовувати наступні інструменти [35]:

- Стандартизовану анкету В.М. Бенюмова для дослідження особливостей сімейного оточення учня на основі вікового підходу.

- Спостереження з використанням спеціальної індивідуальної програми для аналізу можливих умов і факторів, що можуть впливати на протиправну поведінку.

- Використання невербальної тестової методики Ровена для оцінки рівня інтелектуального розвитку.

- Застосування методики ПДО А.Є. Лічко для визначення акцентуації характеру.

- Вивчення інтересів за допомогою методики К.К. Платонова та О.Я. Польської.

- Визначення самооцінки за допомогою методики А.В. Петровського.

- Аналіз поведінки учня під час уроку з використанням методики, розробленої Д.В. Ніколенко.

- Дослідження особливостей міжособистісних стосунків учнівського колективу за допомогою методик А.В. Петровського та А.Л. Коломийського.

- Визначення типу темпераменту за методикою Айзенка.

Другим етапом профілактичної діяльності педагога є формулювання мети та завдань, які визначаються на підставі аналізу вікових особливостей розвитку дітей і молоді, а також загальних вимог до сучасного виховання.

Після чіткої формулювання існуючих завдань профілактики незаконної поведінки учнів, створюється відповідна система належних засобів, форм і методів роботи. Визначаються місце, час і умови для реалізації цих завдань, що є третім етапом профілактичної діяльності вчителя.

На даному етапі рекомендується акцентувати увагу на розробці науково-мотивованої програми індивідуальної роботи з підлітками, які вважаються групою «ризику». Ця програма повинна враховувати різний досвід протиправної поведінки учнів та різний рівень їх антинаркогенної інформованості. При створенні такої програми педагог може використовувати методичну систему-програму профілактики незаконної поведінки учнів, яка базується на педагогічному досвіді та відповідних наукових дослідженнях.

Методологія профілактичної діяльності спеціалістів на даному етапі може включати наступні основні напрямки [33, с. 160]:

1. Розвиток антинаркотичної освіти серед дітей та підлітків.

2. Створення альтернативних можливостей для неповнолітніх, що спрямовані на залучення їх до конструктивних занять.

3. Проведення антинаркотичних навчань для батьків.

4. Надання психолого-педагогічної підтримки для учнів, які мають досвід вживання наркотичних речовин, та коригування їхньої поведінки.

Ця система-програма спрямована на творче використання і передбачає різноманітність факторів, які можуть призводити до незаконної поведінки, а також різні методи її запобігання.

Методика впровадження складної науково обгрунтованої програми індивідуальної роботи з учнями може бути реалізована в двох аспектах:

1. Профілактична робота з усім класним колективом в цілому або з мікро-групами, де деякі члени мають досвід незаконної поведінки.

2. Індивідуальна робота з окремими особами, які входять до групи «ризику».

Перспективною особливістю етапу впровадження програми виховного впливу на індивідуума є його тісний взаємозв'язок з етапом аналізу особистості. Первинний етап профілактики не тільки забезпечує надходження необхідної для вихователя інформації про конкретну особу, а також визначає спрямованість та специфіку профілактичних заходів. Водночас, цей етап частково реалізує вплив на особистість школяра. Оскільки під час спілкування, запитування та інших методів аналізу особистості, індивіди активізують свій внутрішній самоконтроль, це сприяє перегляду та переоцінці деяких їхніх поглядів, переконань, почуттів і звичок, а також їхніх взаємин з оточенням. Це є важливим передумовою для розвитку психологічної готовності вихованця до прийняття виховного впливу та дотримання правил поведінки, що встановлені загальними завданнями та умовами профілактичної роботи. Розуміння невідповідності між педагогічними вимогами і сприйняттям школярами виникає під час навчально-виховної діяльності та відпочинку, оскільки вони зіштовхуються з вимогами, які психологічно важко для них сприймати [28, с. 68-70].

На першому етапі профілактичної діяльності акцентується увага на тому, що особистість підлітка не тільки досліджується, але й, в певній мірі, зазнає постійної перебудови. У IV етапі реалізації програми індивідуальної роботи з

учнями, ця програма не лише виконується, але й систематично вдосконалюється під час подальшого вивчення особистості та оцінки результатів виховного та корекційного впливу на неї.

Неабияке значення для успішної реалізації програми індивідуальної роботи з учнями має вміння вихователя виявити, сприйняти і зрозуміти домінанту у складній системі життєвих планів і інтересів дитини. Ця домінанта може виявитися, наприклад, в її прагненні досягти конкретних результатів, знайти себе, своє місце у житті, або займатися улюбленою справою. У випадку її відсутності, педагог повинен здати намагатися створити її в процесі індивідуальної роботи, сприяти розвитку в учнів критичного осмислення власних можливостей, виявленню власних недоліків та стимулюванню нових позитивних інтересів. Це може надати педагогові значущу підтримку у перетворенні негативних рис і вихованні позитивних якостей особистості.

РОЗДІЛ 2. ЗАСТОСУВАННЯ ТЕХНОЛОГІЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У РАМКАХ РАННЬОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ПРОТИПРАВНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

2.1. Основні принципи вибору методик психокорекції та соціальної роботи з дітьми, які проявляють девіантну поведінку

Соціальна робота з дітьми, схильними до девіантної поведінки, вимагає від професіоналів у сфері соціальної педагогіки та психології особливої уваги та компетентності. Однією з ключових складових ефективної роботи з такими дітьми є використання психокорекційних методик і методів. У даному розділі ми розглянемо основні принципи та підходи до вибору таких методик, які допоможуть сприяти позитивній трансформації поведінки та соціалізації цих дітей, сприяючи їхньому успішному інтегруванню в суспільство.

Однією з основних принципів вибору психокорекційних методів і методів соціально-педагогічного впливу, спрямованих на корекцію аномальної поведінки, що відхиляється від соціально прийнятої норми, є принцип добровільності або принцип усвідомлення. Згідно з цим принципом, ефективність впливу на психіку особи можлива лише за її власної добровільної згоди на проведення корекційних заходів [43, с. 113-118].

Цей принцип базується на ідеї, що особа повинна усвідомити свою аномальну поведінку та виразити бажання змінити її, перш ніж будь-які корекційні заходи можуть бути ефективними. Основною метою цього принципу є підвищення рівня самосвідомості особи, щодо її власної поведінки, яка не відповідає загальноприйнятим нормам.

Часто випадає так, що особа, що має аномальну поведінку, може свідомо усвідомлювати це відхилення від норми, але, незважаючи на це, не виявляє бажання чи намагання виправити це несправедливе поводження. Таким чином,

принцип добровільності вимагає активної участі особи в корекційному процесі та її бажання змінити відхилену поведінку.

Цей принцип добровільності також передбачає не лише свідоме усвідомлення необхідності корекції поведінки, але і глибоке розуміння цілей та мети цього процесу. Це означає, що особа, яка піддається корекції, повинна ясно усвідомити, до якого певного стану поведінки вона прагне досягти під час терапії. Наприклад, це може бути відмова від алкоголю в разі алкогольної залежності, коригування вживання алкоголю до поміркованого рівня або відновлення стабільності в сімейних відносинах через зміну співпраці дружини щодо алкогольної поведінки.

Принцип адекватності передбачає, що вибрані методи корекції поведінки повинні точно відповідати механізмам виникнення девіації, стадії розвитку захворювання та глибині патохарактерологічних змін в особистості.

Для прикладу, залежно від типу девіації, може бути необхідним застосовувати різні психологічні консультації, методи психокорекції та психотерапії.

Принцип доцільності розглядає необхідність коригування відхилень у поведінці.

Важливо зауважити, що корекція однієї девіації не завжди призводить до гармонізації всієї особистості і, навіть, може викликати більш серйозні порушення у поведінці після завершення терапії. Наприклад, тривалий період трезвості для осіб із алкогольною залежністю може призвести до розвитку іпохондричних реакцій, кверулянтності або інших форм девіації [6, с. 48-57].

Принцип допустимості вимагає усвідомлення можливості використання лише тих методик, які сприяють особистісному розвитку клієнта, мають етичне та естетичне обґрунтування і не можуть викликати психічних порушень. Забороняється використання маніпулятивних методик без належної інформації та згоди девіанта або без повного усвідомлення ним суті терапевтичного процесу. Також неприпустимими є будь-які спроби впливати на клієнта через формування нового, міфологічного, тобто не науково обґрунтованого,

ірраціонального світу переконань, що спотворює його реальність (наприклад, різні види «кодування», які навмисно вводять недостовірні уявлення та переконання у клієнта) [51, с. 108-114].

Принцип гуманності базується на визнанні прав девіанта на свободу вибору та повагу. За цим принципом, в рамках Роджерівського підходу, психолог приймає девіанта як цінну та унікальну особистість, розуміє його проблеми, визнає його право відмовитися від терапії, виявляє емпатію, щирість та неупередженість під час взаємодії з клієнтом.

Методи корекції різних проявів адиктивної поведінки можна класифікувати на чотири основні категорії: консультативні, корекційні, психотерапевтичні та психофармакологічні.

Соціально-психологічна допомога передбачає надання особі інформації щодо її психічного стану, причин та механізмів виникнення психологічних явищ та патологічних симптомів. Крім цього, ця допомога включає активний цілеспрямований психологічний вплив на клієнта з метою гармонізації його психічної активності, адаптації до соціального оточення, зменшення патологічних симптомів, відновлення особистості та формування фрустраційної толерантності та стресостійкості.

Зазвичай виділяють три основні типи психологічної допомоги: психологічне консультування, психокорекцію та психотерапію.

Психологічне консультування полягає в спільному обговоренні проблем, що виникають у клієнта, разом з психологом. Під час консультації розглядаються можливі варіанти їх вирішення та попередження, інформується клієнт про його індивідуально-психологічні особливості, конкретні способи реагування та методи саморегуляції. Мета консультування полягає в тому, щоб допомогти клієнту розвинути активну позицію стосовно психологічних проблем, фрустрації та стресу, навчити його способам відновлення або збереження емоційного комфорту у критичних життєвих ситуаціях.

Діагностичний процес, в рамках психологічного консультування, включає клінічне інтерв’ювання та використання експериментально-діагностичних

методик і тестів для визначення особливостей функціонування психічних процесів і параметрів досліджуваного.

Суттєвим моментом психологічного консультування є процес інформування клієнта. Це включає в себе не лише об'єктивний аналіз результатів тестування, але і урахування можливих реакцій особи на інформацію про себе. Існує кілька методик та стратегій інформування, які суттєво різняться в ступені використання оціночних категорій, фокусуванні та термінології, яку використовує консультант.

Фокусування уваги при інформуванні клієнта може бути спрямоване на [49, с. 405-409]:

а) виразні відхилення у функціонуванні організму та психіки;

б) всі наявні відхилення;

в) відхилення, які клієнт може усвідомити та змінити;

г) всім спектром проявів - як нормальними, так і відхиленими;

д) нормативними ознаками та проявами.

При цьому існують наступні підходи до подання інформації: оптимістичний, песимістичний, нейтральний.

Психологічне консультування, зазвичай, включає спільне обговорення проблем з психологом та клієнтом, в якому розглядаються можливі варіанти їх вирішення та попередження. Мета консультування - допомогти клієнту розвинути активну позицію стосовно психологічних проблем, фрустрації та стресу, навчити його способам відновлення або збереження емоційного комфорту в критичних життєвих ситуаціях.

При оцінці виявлених клінічних та соціально-психологічних феноменів можна застосовувати два підходи: оцінюючий та описувальний. У першому випадку інформація містить в собі оціночні категорії, такі як «адекватний - неадекватний», «нормальний - патологічний», «здоровий - хворий» і т.п. У другому випадку психолог уникає оцінок і зосереджується на роз'ясненні та описі виявлених феноменів, а при необхідності вказує на можливість багатоваріантного трактування отриманих фактів.

Важливою частиною процесу психологічного консультування є вибір термінології, яку психолог використовує під час інформування клієнта. Це може включати в себе використання наукової термінології або навіть жаргону, таких термінів як «різноплановість мислення» чи «використання казуальної атрибуції», які можуть бути незрозумілі клієнту. Однак важливо також враховувати мовні та інші особливості клієнта та надавати висновки на доступній йому мові.

Важливим аспектом психологічного консультування є відсутність намагання нав'язати клієнту єдиний правильний шлях вирішення міжособистісних та внутрішньо-особистісних проблем. Замість цього, надається багатоваріантність можливої поведінки і вибору способу вирішення проблеми або особистої трансформації залишається за клієнтом.

Серед найвідоміших методик, що використовуються в психологічному консультуванні, можна відзначити раціональну психотерапію (розроблену P. Dubois), логотерапію (розроблену V. Frankl), психологію саморегуляції (розроблену A. Maslow), позитивну психотерапію (розроблену N. Peseschkian), когнітивну терапію (розроблену A. Beek), раціонально-емотивну терапію (розроблену A. Ellis), антиципаційний тренінг та інші [5].

Незважаючи на наявність терміну «психотерапія» у деяких назвах, ці методики фактично відносяться до консультативних підходів. Це може бути пов'язано, по-перше, з тим, що соціально-психологічна допомога надається безпосередньо через призму світогляду клієнта; по-друге, основний акцент робиться на процесі інформування клієнта; по-третє, вони спрямовані на «терапевтичну мішень», якою є сприйняття і розуміння клієнтом свого світу, а потім вже виявлення його психологічних проблем і невропатичних симптомів.

Один з вітчизняних методів консультування - реконструктивно-особистісна психотерапія, ґрунтована на теорії особистісних відносин В.Н. Мясищева, є особливо актуальною у процесі консультування залежних осіб та їхніх сімей. Основною метою цього методу консультування є [7]:

- По-перше, надання інформації клієнтові для усвідомлення його мотивів поведінки, особливостей відносин, емоційних та поведінкових реакцій.

- По-друге, сприяння усвідомленню клієнтом неконструктивності його відносин, емоційних та поведінкових стереотипів.

- По-третє, допомога клієнту усвідомити його власну участь і відповідальність у виникненні конфліктів та психологічних травм.

- По-четверте, допомога клієнту усвідомити глибинні причини його переживань і реакцій, які мають корені в дитинстві та умовах формування системи відносин і цінностей.

- По-п’яте, навчання клієнта розуміти і вербалізувати свої почуття.

- По-шосте, навчання саморегуляції.

Цей підхід дозволяє розглядати клієнта як унікальну особистість і сприяє розвитку його особистісних можливостей.

Консультування осіб, що мають залежності, а також членів їх сімей, за цією методикою, розглядається як процес, який включає в себе чотири етапи [19, с. 100-101]:

1. Перший етап включає в себе перегляд неправильних та спотворених уявлень узалежненої особи щодо її хвороби та акцентує увагу на самій залежності.

2. Другий етап спрямований на усвідомлення психологічних причин та механізмів залежності.

3. Третій етап полягає в вирішенні конфлікту.

4. Четвертий етап охоплює реконструкцію системи відносин особистості.

Логотерапія відноситься до гуманістичного напрямку психотерапії і спрямована на відновлення загубленої духовності, свободи та відповідальності у людини. Вона базується на погляді В. Франкла, який стверджував, що людина може знайти сенс свого життя шляхом переконання в сутності та прагненні до неї. Цей метод спонукає до відмови від прагнення до насолоди та влади на користь прагнення до сутності.

Застосування методики самореалізації при роботі з аддиктивними порушеннями спрямоване на розвиток психологічних стратегій, спрямованих на максимальне використання власного потенціалу особистості. Ця методика враховує [63, с. 100-101]:

1. Внутрішню природу людини, її індивідуальність у вигляді головних потреб, здібностей та індивідуально-психологічних особливостей.

2. Потенційні можливості, а не реальні кінцеві стани, з реалізація яких детермінована екстрапсихічними факторами.

3. Аутентичність - здатність розпізнавати справжні власні потреби та можливості.

4. Здатність приймати себе.

5. Потребу у любові.

Методика А. Маслоу визнає існування двох видів цінностей у людини: буттєвих (Б-цінностей) та цінностей, які формуються за принципом ліквідації дефіциту (Д-цінностей). При використанні цієї методики у консультуванні акцент робиться на активації Б-цінностей, які включають [22]:

1. Цілістність: інтеграція та прагнення до однорідності взаємозв’язку.

2. Досконалість: природність та доцільність.

3. Завершеність.

4. Справедливість: законність.

5. Життєвість: спонтанність та саморегуляція.

6. Наповненість: диференційованість та складність.

7. Простота: щирість.

8. Краса.

9. Бажаність.

10. Унікальність: неповторність та індивідуальність.

11. Безпосередність: легкість, граційність, відсутність напруження.

12. Гра: веселість, радість.

13. Дійсність: чесність та реалістичність.

14. Самодостатність: автономність, незалежність та здатність залишатися собою незалежно від втручання інших людей.

Позитивна психотерапія спирається на ідею саморозвитку та гармонійного розвитку особистості. Основною метою консультування за цією методикою є зміна уявлень клієнта про себе, розуміння ним механізмів переживання конфліктів, розширення цілей життя, виявлення резервів та нових можливостей для подолання конфліктних ситуацій та хвороб.

Транс-культуральний підхід в психологічному консультуванні включає в себе надання клієнту інформації про способи вирішення схожих проблем та ситуацій в інших культурах. Це допомагає клієнту отримати нові погляди на власні проблеми та позитивні ракурси їх розгляду. Транс-культурні порівняння допомагають клієнту та його сім'ї розуміти різницю в життєвих цінностях і варіантах реагування в різних культурах. Це може допомогти зняти надмірний стрес і анксіозність, пов'язані з ситуацією адикції чи іншими проблемами.

Когнітивний напрямок психотерапії, зокрема когнітивна терапія, акцентує увагу на когнітивних викривленнях, які можуть призвести до емоційних порушень. Ця терапія визнає, що емоції виникають внаслідок специфічного способу мислення, включаючи ірраціональні думки та перекручені сприйняття подій. Деякі з цих когнітивних викривлень включають надгенералізацію (усе-або-нічого мислення), катастрофізацію (перебільшення наслідків), персоналізацію (приписування особистих значень подіям), дихотомічне мислення (крайності) та інші [27, с. 158-166].

Когнітивна терапія допомагає клієнту впізнавати ці когнітивні викривлення та навчає його переформулювати їх у більш об'єктивний та реалістичний спосіб. Це може сприяти покращенню емоційного стану та здоров'я клієнта.

Раціонально-емотивна психотерапія (РЕТ), розроблена Альбертом Еллісом, та інші раціональні психотерапевтичні підходи дійсно акцентують увагу на ідентифікації та модифікації ірраціональних переконань клієнта. Ці ірраціональні переконання можуть призводити до емоційних та поведінкових

проблем. Раціональна психотерапія спрямована на відновлення раціонального мислення та раціональних переконань у клієнта з метою зміни їх негативного впливу на емоційний стан та поведінку.

Доцільним методом раціонально-емотивної психотерапії є сократівський діалог, який передбачає активну участь психолога у диспуті з клієнтом. Під час такого діалогу психолог покликаний використовувати закони логіки та раціонального мислення, щоб допомогти клієнту виявити та переглянути його ірраціональні думки та переконання. Клієнт навчається аналізувати свої думки, оцінювати їх об’єктивності та коректність та, врешті-решт, змінювати їх на більш раціональні альтернативи.

Раціональна психотерапія сприяє покращенню емоційного стану клієнта, сприяє зниженню стресу та тривожності, а також допомагає вирішувати конкретні проблеми та справлятися з ними більш успішно.

Загалом, раціонально-емотивна психотерапія, а також інші раціональні психотерапевтичні методи, ставлять перед собою завдання покращити раціональність та об’єктивність мислення клієнта, що може сприяти зміні його емоційного стану та покращенню якості життя.

Психокорекція є важливою методикою в роботі з адиктивною поведінкою і може бути ефективною для оптимізації та виправлення психічних функцій клієнта, а також для підтримки його зміни в сторону здорової та корисної поведінки. Основна ідея полягає в тому, що психолог виступає як активний учасник, який визначає кінцеву мету для клієнта і веде його до неї, використовуючи різні методи та техніки [29].

У психокорекції важливо враховувати індивідуальні особливості та потреби клієнта, а також використовувати методи, які найкраще підходять для конкретної ситуації. Методи психокорекції можуть включати маніпуляційні техніки, тренінги, навчання навичкам адаптації та зміни, а також роботу з усвідомленням та прийняттям себе.

Однак важливо пам’ятати, що психокорекція повинна бути проведена з урахуванням етичних принципів та прав клієнта. Психолог має сприяти

позитивним змінам та психічному благополуччю клієнта, а не насильно нав’язувати свої ідеї або цілі.

Крім того, важливо розуміти, що психокорекція може бути корисною, але не завжди є єдиною ефективною методикою для кожного клієнта. Деякі люди можуть відчувати себе комфортно з більш активною роллю в процесі зміни, тоді як іншим може бути корисною більш аутентична, інсайтова робота над собою. Тому важливо враховувати індивідуальний підхід та потреби кожного клієнта при виборі методів і стратегій психокорекції.

Тренінги, такі як аутотренінг, біхевіоральна терапія, психодрама і трансактний аналіз, можуть бути дуже корисними для корекції відхилень у поведінці та розвитку узалежнень. Кожен з цих методів має свої особливості та може бути використаний в різних випадках в залежності від потреб та характеристик клієнта [46, с. 233-237].

1. Аутотренінг: Як ви правильно вказали, цей метод спрямований на навчання клієнта навичкам психічної саморегуляції через релаксацію. Музична релаксація може бути корисною для зменшення стресу та тривожності. Вона допомагає клієнтам розслабитися, покращити свій психофізіологічний стан та знизити рівень напруження.

2. Біхевіоральна терапія: Цей підхід зосереджений на вивченні та зміні конкретних поведінкових шаблонів. Він може бути корисним для розв’язання конкретних проблемних ситуацій і розвитку нових, корисних навичок, щоб замінити адиктивну поведінку.

3. Психодрама: Цей метод використовує ігрову діяльність та розігрування ролей для допомоги клієнтові вивчати і розуміти власні почуття, думки та поведінку. Він може сприяти розвитку спілкувальних навичок та роботі над внутрішніми конфліктами.

4. Трансактний аналіз (ТА): ТА зосереджений на аналізі стосунків та комунікації між людьми. Він може бути корисним для розуміння, як інтеракції між особами можуть впливати на адиктивну поведінку та допомогти в розвитку більш здорових способів спілкування.

Вибір конкретного методу залежить від індивідуальних потреб та характеристик клієнта, а також від характеру проблеми. Комбінація різних методів та стратегій може бути найефективнішою для досягнення позитивних результатів у корекції адиктивної поведінки та розвитку здорової поведінки.

Трансакційний аналіз (ТА), розроблений Еріком Берном, дійсно надає дуже корисні інструменти для розуміння та корекції поведінкових та міжособистісних проблем. Цей підхід допомагає клієнтам розглядати себе, свої взаємодії та стосунки з іншими людьми через концепцію «Я» і роль «Батько», «Дорослий» і «Дитина». Він сприяє розвитку усвідомленості та навичок ефективної комунікації [59, с. 35-41].

Основні принципи трансакційного аналізу, які ви навели, дійсно важливі для розуміння та покращення міжособистісних відносин і розвитку здорової поведінки:

1. Позиція «Я - О'К»: Ця позиція наголошує важливість прийняття себе та інших, при цьому розрізняючи поведінку від особи. Це сприяє зменшенню конфліктів та сприйняттю інших як рівних.

2. Здатність мислити і приймати рішення: Трансакційний аналіз розвиває навички розуміння власних думок і рішень. Він допомагає клієнтам усвідомити, що вони відповідальні за свої вчинки і мають можливість змінити свої паттерни поведінки.

3. Моделі прийняття рішень і зміни: ТА сприяє розумінню, які рішення і внутрішні переконання можуть впливати на поведінку та стосунки. Клієнти навчаються виявляти та змінювати невикористані або шкідливі паттерни.

Ці принципи ТА можуть бути дуже корисними для клієнтів, які працюють над корекцією адиктивної поведінки та розвитком здорових стосунків. Розуміння внутрішніх процесів і взаємодій може сприяти особистісному зростанню і покращенню якості життя.

Трансакційний аналіз приводить до стійких, адекватних змін особистості.

Психотерапія, психо-фармакотерапія і корекція адиктивної поведінки є важливими компонентами психічного здоров'я та лікування різних

психологічних проблем, включаючи адиктивну поведінку. Розглянемо кожен з цих підходів детальніше:

1. Психотерапія: Це процес надання психологічної допомоги, спрямований на розуміння та розв'язання психологічних проблем та емоційних труднощів. Метою психотерапії є полегшення страждань клієнта, покращення якості його життя та психічного стану. Психотерапевт співпрацює з клієнтом, щоб допомогти йому розвинути нові навички, змінити стереотипи поведінки та допомогти усвідомити і розв'язати внутрішні конфлікти.

2. Психо-фармакотерапія: Це лікування психічних розладів та психологічних проблем за допомогою психотропних ліків. Різні групи психотропних препаратів використовуються для лікування різних психічних станів, таких як депресія, тривожність, шизофренія тощо. Важливо, щоб призначення психо-фармакотерапії проводилося кваліфікованим медичним фахівцем, таким як психіатр або нейролог.

3. Корекція адиктивної поведінки: Ця форма психотерапії спеціалізується на лікуванні осіб з залежністю від різних речовин або адиктивних звичок, таких як алкоголь, наркотики, азартні ігри тощо. Ця форма терапії може включати індивідуальні консультації, групові сесії, підтримку спільноти і, у деяких випадках, психо-фармакотерапію для лікування аддикції.

Усі ці методи можуть використовуватися окремо або в поєднанні залежно від потреб та стану клієнта. Важливо пам'ятати, що для отримання найкращих результатів важлива співпраця клієнта з фахівцем і відповідність медичним рекомендаціям [65, с. 226-237].

Корекція алкогольної залежності дійсно є складним і багаторівневим процесом. Підходи, гармонійно поєднуються, щоб досягти успішних результатів у лікуванні осіб, хворих на алкоголізм. Ось короткий огляд різних рівнів психологічного впливу:

1. Когнітивний рівень: На цьому рівні спеціалісти спрямовані на зміну способу мислення і переконань, що стоять за алкогольною залежністю. Це може включати переборювання анозопозії (відсутність усвідомлення проблеми)

та навчання клієнта розпізнавати й аналізувати алкогольні тригери та способи управління ними.

2. Рівень самосвідомості: Цей рівень включає в себе роботу над самооцінкою та самоповагою. Клієнтам надається підтримка і позитивне підходи до самопізнання та відчуття власної важливості, що може допомогти їм бути більш стійкими у відмові від алкоголю.

3. Рівень поведінк: На цьому рівні змінюється стиль і напрямок життя. Тут важливо допомогти клієнту впоратися зі звичками та ситуаціями, які спонукають до вживання алкоголю, і навчити здоровим способам проведення вільного часу.

4. Емоційний рівень: Емоційний стан грає важливу роль у розвитку алкогольної залежності. Тому психотерапевти спрямовуються на комплексне лікування емоційних порушень та на надання засобів для ефективного управління емоціями без вживання алкоголю.

5. Мотиваційний рівень: Один із головних аспектів у лікуванні алкогольної залежності - створення і закріплення мотивів для тривалої триманняся подалі від алкоголю. Це включає надання пацієнту змоги зрозуміти, чому він хоче припинити вживання алкоголю та створення позитивних мотивів для здорового способу життя.

Справді важливо, щоб психологічна корекція алкогольної залежності проводилася індивідуально та комплексно, і спеціалісти, що працюють з пацієнтами, мають великий арсенал методів та підходів для досягнення цієї мети [64].

Описана методика, яка називається «опосередкованою психотерапією», звучить схожо на методи «кодування» від алкогольної залежності. Ці методики, які використовуються для створення страху перед наслідками вживання алкоголю та впливу на психологічний стан пацієнта, дійсно мають свої обмеження та ризики [16].

1. Ятрогенні невротичні розлади: Використання шоку та болі може призвести до психічних проблем, включаючи тривожні розлади, депресію, посттравматичний стресовий розлад і інші негативні ефекти.

2. Міфічне мислення: Ідея введення «матеріалізованого коду» для стримування потягу до алкоголю є магічною та не науково обґрунтованою. Вона може поглибити нереалістичні вірування та очікування у пацієнта, що в результаті може стати завадою для подальшої ефективної терапії.

3. Відсутність довгострокових результатів: Часто кодування або інші методи, які базуються на страху, можуть давати тимчасовий ефект. Після закінчення впливу може знову виникнути бажання вживати алкоголь, і пацієнт може повернутися до старого стилю життя.

4. Моральні та етичні аспекти: Використання шокових методів та маніпуляцій може порушувати етичні стандарти та викликати питання про гідність та права пацієнта.

У сучасній психології та медицині все більше акценту робиться на розумінні психологічних механізмів алкогольної залежності та використанні науково підтверджених психотерапевтичних методів для корекції. До таких методів відносять когнітивно-поведінкову терапію, мотиваційну терапію, підтримуючу терапію та інші. Ці методи дозволяють працювати з особистістю пацієнта, змінюючи його внутрішні переконання і мотивацію, що може призвести до тривалої і стійкої реабілітації.

2.2. Специфіка соціально-психологічного формування субкультурних девіацій у дітей та підлітків

Процес соціалізації індивіда може бути розглянутий з двох різних наукових підходів. Перший підхід, лінійний за своєю логікою, визначає соціалізацію як послідовне нарощування просоціальних орієнтацій у впливовому середовищі суспільства. Другий підхід, нелінійний за своєю

логікою, відображає можливість індивіда не приймати застарілі соціальні норми або норми, які суперечать його власним життєвим переконанням. Нелінійність у соціалізаційному процесі може бути спричинена різними факторами, такими як фізіологічний і психологічний стан індивіда, його залежності (наприклад, ігрові або наркотичні), особлива позиція батьків, вихователів, наставників, релігійний вплив, а також вплив дитячих і молодіжних субкультур. Ця нелінійна активність, спостережувана як у самих індивідів, які проходять соціалізацію, так і у тих, хто її здійснює, може порушити встановлену систему соціалізації. Проте часто саме ця нелінійність стає важливою умовою для вдосконалення, оновлення і розвитку цієї системи [60].

Важливо відзначити, що в періоди суттєвих зламів у суспільстві нерідко виникає розрив між існуючою реальністю і свідомістю людей, супроводжується недостатньою взаємодією між суб'єктами та соціальними інститутами, а також недоцільністю у сфері соціальної політики та моралі. Розпливчатість соціальних норм і ослаблення соціального контролю призводять до спотворення духовних і культурних цінностей. В цих умовах виникає протиріччя між прагненням до швидкого матеріального збагачення і відсутністю механізмів саморегуляції, заснованих на високому рівні культури та духовності.

Таким чином, в періоди суттєвих змін у суспільних відносинах збільшується ймовірність прояву девіантної поведінки. Проблема девіантної поведінки та її корекції завжди виглядала як важлива у педагогіці, психології та кримінології, і в останні роки ця проблема стає все більш актуальною. Девіація і девіантна поведінка займають особливе місце серед психологічних явищ і розглядаються не як медичні відхилення, такі як психічні розлади або неврози, але як прояви соціально-психологічного статусу особистості на шкалі «соціалізація - дезадаптація - ізоляція» [68].

Девіантна (відхильна) поведінка – це поведінка індивіда або групи, яка не відповідає загальноприйнятим нормам, внаслідок чого відбувається порушення цих норм [44, с. 23-24].

У психологічній енциклопедії подається визначення девіантної поведінки як актів особи, які порушують офіційно встановлені у суспільстві чи неофіційні моральні та правові стандарти в певній соціальній групі і можуть призвести до її покарання, відокремлення, корегування або лікування. Іноді для опису відхилень у поведінці використовують терміни «делінквентна поведінка» (порушення правопорядку, злочинна діяльність) і «асоціальна поведінка» (ворожа до суспільства). Важливо відзначити, що ці поняття не є взаємозамінними, і поняття «девіантна поведінка» є більш широким і охоплює обидва цих терміни.

Також варто зауважити, що початкові вияви відхильної поведінки іноді спостерігаються в дитячому і підлітковому віці і можуть пояснюватися відносно низьким рівнем розвитку інтелекту, незавершеністю формування особистості, негативним впливом родини та оточення, а також залежністю підлітків від вимог соціальної групи та прийнятих у ній ціннісних орієнтацій. Девіантна поведінка у дітей та підлітків часто виступає як спроба самоствердження та вираз протесту проти реального чи уявного несправедливого ставлення дорослих. Важливо зазначити, що відхильна поведінка може супроводжуватися досить глибоким розумінням моральних норм, що вказує на необхідність формування моральних звичок у ранньому віці [41, с. 254].

В загальному, девіантну поведінку можна розглядати на різних рівнях розвитку, які відрізняються за ступенем суспільного несхвалення та важкістю проявів. Серед цих рівнів можна виділити наступні [4]:

1. Поведінка, яка є несхвалюваною іншими (наприклад, епізодичні прокази, жартівливі витівки).

2. Поведінка, яка осуджується іншими, але не має серйозних наслідків (наприклад, періодичні витівки, невелике бешкетництво).

3. Морально негативні прояви і дії, які суспільство визнає як несумісні з прийнятими моральними стандартами.

4. Делінквентна поведінка, яка включає в себе акти, що порушують правопорядок та призводять до юридичних наслідків.

5. Злочинна поведінка, яка означає вчинення злочинів згідно з законом і може призвести до кримінального переслідування та покарання.

6. Деструктивна поведінка, яка спрямована на руйнування суспільних цінностей, властивості або фізичний шкоду іншим.

Науковці, такі як О. Бондарчук, З. Білоусова, О. Двіжова, О. Дроздов, М. Кікалішвілі, Н. Максимова, Л. Міщик, М. Скок, В. Татенко, Т. Титаренко, М. Фіцула, С. Яковенко та інші, проводили дослідження проблеми девіантної поведінки і виділили різні фактори ризику, які можуть сприяти її розвитку [18, с. 24].

Розвиток девіантної поведінки може бути вплинутим різними факторами, які можна класифікувати на декілька категорій:

Девіантна поведінка може бути обумовлена різними факторами:

1. Біологічні: Спадковість, вплив природного середовища, порушення фізіологічних систем, вроджені психопатії, органічні ураження головного мозку.

2. Психологічні: Акцентуації характеру, інфантилізм, тривожність, різноманітні реакції на стрес, потреба у самоствердженні.

3. Соціально-економічні: Зниження життєвого рівня, майнова нерівність, обмеження соціально схвалених способів заробітку, безробіття, доступність алкоголю та тютюну.

4. Соціально-педагогічні: Конфліктні стилі виховання в сім’ях.

5. Соціально-культурні: Зниження моральних цінностей, рівня культури, поширення кримінальної субкультури, руйнування духовних цінностей, вплив неформальних груп та медіа на насильницькі стереотипи поведінки.

Всі ці фактори можуть взаємодіяти та сприяти формуванню девіантної поведінки у особистості.

Залежно від способів взаємодії з реальністю та порушенням тих чи інших норм суспільства прояви девіантної поведінки поділяються на 5 видів [18, с. 24]:

1. Делінквентний вид девіантної поведінки: Це поведінка, що включає сукупність протиправних вчинків і злочинів, які не відповідають офіційно встановленим соціальним і юридичним нормам.

2. Адиктивний вид девіантної поведінки: Ця поведінка виникає в результаті залежності від різних шкідливих пристрастей, таких як наркотики, алкоголь, азартні ігри тощо.

3. Патохарактерологічний вид девіантної поведінки: Тут розглядається поведінка, що обумовлена патологічними змінами характеру, які сформувалися в процесі виховання та взаємодії з оточуючими.

4. Психопатологічний вид девіантної поведінки: Ця форма поведінки ґрунтується на психопатологічних симптомах і синдромах, що є проявами психічних порушень та захворювань.

5. Девіантна поведінка, що ґрунтується на суперцінностях: Тут мова йде про виявлення надзвичайної обдарованості, таланту або геніальності в певній сфері діяльності, які виходять за рамки звичайного і нормального сприйняття.

Згідно з дослідженнями С. Саранулової, можна виділити наступні явища як вияви девіантної поведінки [50, с. 43-45]:

1. Алкоголізм і наркоманія розглядаються як прояви девіантної поведінки.

2. Агресія вважається формою вияву девіантної поведінки.

3. Самогубства розглядаються як екстремальний варіант поведінкового відхилення.

При аналізі вікових особливостей девіантної поведінки особистості важливо відзначити, що у дошкільному віці важко говорити про девіантну поведінку як таку через відсутність стійких моральних переконань у дітей. Однак саме в цей період відбувається формування перших уявлень про поняття добра і зла, моральних норм, і загалом, перший досвід взаємодії з соціумом, особливості якого впливають на самосприйняття дитини, її ставлення до себе, до інших та до моральних стандартів.

Вже у віці 3-4 років дитина проявляє здатність організовувати свою поведінку (хоча в простих формах). У цьому віці можуть виявитися такі риси як розв'язність, зухвальство, ледарство, пожадливість, безцеремонність та брехливість, які можуть слугувати сигналами майбутніх відхилень в процесі соціалізації дитини. Залежно від ступеня негативних наслідків, можна виділити такі явища, як неслухняність, яка є найпоширенішою формою опору вимогам і проханням батьків, а також моральним нормам суспільної поведінки, що виявляється у витівках та бешкетництві тощо. Також, важливими аспектами є облудність, яка спочатку може бути результатом фантазування у дитини, але з часом перетворюється на свідоме ухилення від істини з негативними мотивами, а також дитячий негативізм, який включає у себе впертість, примхливість та недисциплінованість. Нарешті, проступок розглядається як навмисне порушення вимог дорослих, можливо, без злого умислу, але з усвідомленням його негативності, і з часом може стати повторюваним [4, с. 32].

Термін «девіантна поведінка» може бути використаний щодо дітей лише з віку приблизно 9-10 років, оскільки до цього часу вони не розвинули достатнього рівня самоконтролю та не мають виражених уявлень про соціальні норми [23]. Таким чином, не можна назвати девіантною поведінку трьохрічної дитини, яка повторює нецензурні слова.

Девіантна поведінка часто співпадає з високим рівнем розуміння моральних норм і законів. Однак це розуміння не заважає індивідуумові, який обирає саме таку форму самовираження. Девіантна поведінка особливо виражена в підлітковому віці і часто пояснюється низьким рівнем інтелектуального розвитку, особистісною нестабільністю, залежністю від групових норм і прийнятих цінностей, а також наявністю численних соціально-психологічних конфліктів у цьому віці. У підлітковому віці девіантна поведінка може служити як спосіб самовираження та протесту проти дорослих. Девіантні підлітки часто проявляють емоційні розлади, їх характеризує імпульсивність, дратівливість, агресивність та конфліктність.

О. Змановська пропонує класифікацію девіацій, відзначаючи дві основні групи: деструктивну (антисоціальну та асоціальну поведінку) та аутодеструктивну (адиктивну та суїцидну поведінку). Ця класифікація базується на чотирьох основних групах причин, які можуть сприяти протиправній поведінці і відповідних типах делінквентної особистості: ситуативні, субкультурні, патопсихологічні та антисоціальні [17, с. 288].

За думкою О. Дронової, девіантна субкультура створює своєрідне психологічне простір, який має тенденцію до самовідтворення та розширення через зовнішній імідж, кримінальну «романтику» та спрощені міжособисті відносини. Для багатьох неповнолітніх девіантна субкультура є привабливою, оскільки вони не мають достатнього досвіду для самостійного життя, не розуміють різницю між зовнішнім виглядом та сутністю речей і реагують опозиційно на втручання дорослих у їхнє життя. Девіантна субкультура комбінує елементи злочинної субкультури зі звичайною культурою підлітків і юнаків (вірність друзям, романтика відносин, властиві уподобання та форми розваг, куріння тощо) [13, с. 94-102].

Якщо психічний розвиток індивіда відбувається під впливом асоціального оточення, то цінності цього оточення стають для нього нормою, а індивід привласнює їх і відтворює у своїй поведінці. Такий процес призводить до формування субкультурного типу делінквентної особистості.

Відразу після народження дитина опиняється в стані повної залежності від соціального оточення, що спонукає формування потреби у соціальній афіляції. Ця потреба включає бажання бути прийнятим, захищеним, а також отримувати та надавати допомогу. Поступово з 2-3 років для дитини стає важливим схвалення дорослого як регулятор її поведінки. Також, потреба в спілкуванні з однолітками змушує дитину вчитися взаємодіяти, розуміти і враховувати інтереси інших, та навіть вчити себе поступатися у конфліктних ситуаціях. Варто відзначити, що деякі діти не проявляють бажання заслужити похвалу, не відчувають провину та не жалкують за свої вчинки. Це може

свідчити про схильність до соціопатії, яка, розвиваючись, може призвести до делінквентності. Причини соціопатії можуть бути різними [23].

Втеча з дому та бродяжництво є однією з крайніх форм соціального відчуження. Соціальні аутсайдери – це люди, які з об'єктивних або суб'єктивних причин не можуть знайти своє місце в суспільстві і опиняються на самому його «дні». Бродяжництво представляє собою специфічний стиль життя, що формується через поступове розривання соціальних зв'язків особистості і часто поєднується з іншими видами девіантної поведінки.

За даними А. Нурієвої і Андрія Лічка, в залежності від мотивації, виділяються такі типи втечі з дому:

1. Емансиповані – характеризуються бажанням відокремитися від контролю батьків і вихователів, часто супроводжується крадіжками, алкоголізмом та наркоманією.

2. Імпунітивні – виражають бажання уникнути жорстокого обходження.

3. Демонстративні – стають специфічною формою привернення уваги.

4. Дромоманічні – мають необумовлений потяг до зміни місця перебування та вражень [58].

Втечі з дому і бродяжництво, що повторюються, бувають в основному у хлопчиків переважно в період від 7 до 16 років (частіше в період від 7 до 13 років). Починаючи з 14-15 років, вони проявляються рідше, а потім поступово припиняються. Потенційними безпритульними і бродягами є випускники дитячих будинків та інтернатів у тому випадку, якщо вони не можуть знайти роботу та житло. Особливу групу бродяг складають «вуличні діти», які втекли з дому. Число таких дітей останнім часом зростає і наближається до показників 1918-1920 років [45].

Розглядаючи феномен бродяжництва, слід звернути увагу на групи осіб, які називаются «вуличні діти», «безпритульні», «волоцюги», «безхатченки», і відзначити, що вони також мають свою сформовану, специфічну субкультуру. Сьогодні дитяча безпритульність стала невидимою хворобою, і всі її прояви якісно замасковані. Порівняно з минулим, коли ми могли помічати цих дітей у

нашому повсякденному житті, сьогодні їх життя залишається прихованим. Деяких з них неможливо впізнати серед натовпу. Давніше їх можна було розпізнати за обірваним, брудним одягом, зміненим виглядом і поглядом. Сьогодні вони не виділяються зовні - деякі з них мають прийнятний одяг, мобільні телефони і особисті гроші. У мережі Інтернет навіть можуть мати закритий офіційний сайт для безпритульників.

Сучасні волоцюги можуть бути поділені на «брудних» і «гламурних». У них власний спосіб життя, свої цінності і правила виживання. Сьогодні з'являється все більше підстав говорити про адаптацію дітей до вуличного життя. Вони не бачать недоліків у такому організації свого життя. Дискомфорт виникає лише тоді, коли їх помічають, і тоді їм доводиться приховувати своє притулок. Як безпритульники, вони намагаються бути непоміченими, і їх повсякденне життя не може бути спостереженим і проаналізованим у суспільстві. Вони використовують свій статус як один із способів заробітку, інколи представляючи себе як членів суспільства, а в інших випадках обмежуючи свою зовнішню взаємодію лише тими, кого ми вважаємо соціальним «дном» суспільства.

Варто відзначити, що лексичний склад сучасних безпритульних має свої особливості. Зокрема, у їх мовленні вживаються вирази, які часто вживають інші групи осіб, зокрема, тих, хто перебуває в установах позбавлення волі. Аналіз відеоматеріалів та особистих творів безпритульних дозволяє виявити ці особливості.

Зокрема, варто відзначити, що зміст казок, розповідей та спілкування безпритульних дітей значно відрізняється від звичайних казок, які батьки, вихователі та няні розповідають своїм дітям. В їх оповіданнях виділяється певна стилістична спрямованість, яка включає в себе використання ненормативної лексики, специфічного жаргону, а також згадування сексуальних сцен та способів жебрацтва. Такі твори малоймовірно вигадують діти з повноцінних сімей і, ймовірно, не цікавляться ними. Описані в казках сцени є для них незнайомими, відмінними від їхнього досвіду, що не можна

сказати про безпритульних дітей. В їх сюжетах містяться згадки про «стрілки» (викрадачі), яких безпритульники часто згадують, клей (як наркотик), батьків-алкоголіків, «ментів» (поліцейських), а також людей з обмеженими можливостями та наркоманів, хворих на СНІД. Все це відображає умови вулиці, в яких безпритульні діти соціалізуються, і при цьому сприймають це як нормальну реальність, без виділення очевидного негативу оточення.

Також слід відзначити, що специфіка безпритульних дітей виявляється і у їхньому ставленні до правоохоронних органів. У їх розмові слово «міліціонер», а сьогодні «поліціянт», часто замінюється такими виразами, як «мусор» та «мент». У сюжетах їхніх розповідей поліцейські не виступають позитивними персонажами: їх зображують як тих, хто притискає «нормальних пацанів», бере участь у «розборках» та загине не героїчно.

Вандалізм дійсно є однією з форм делінквентної поведінки і включає безглузде знищення культурних та матеріальних цінностей [54, с.118], а також інші види руйнівної діяльності. Термін «вандали» переносно вживається для позначення осіб, які займаються цією формою антисоціальної поведінки. Більшість випадків вандалізму здійснюються особами чоловічої статі віком від 11 до 25 років.

Соціально-психологічні дослідження не завжди встановлюють чітку кореляцію між схильністю до вандалізму у підлітків і їхнім рівнем інтелекту та належністю до соціальних груп з низьким рівнем освіти та культури. Вандалізм може мати різні мотивації, і ці мотивації можуть бути індивідуальними для кожної особи. Д. Кантер запропонував класифікацію мотивів вандалізму, включаючи такі [23]:

1) Корисливі цілі.

2) Помста.

3) Гнів як вияв нездатності іншими засобами впоратись зі стресом.

4) Нудьга, яка породжує прагнення розважитись, набути нові враження, пережити гострі відчуття, небезпеку та пов’язана з порушенням заборон.

5) Дослідження.

6) Естетичні переживання.

7) Засіб самоствердження, визначення меж власних можливостей, привернення до себе уваги.

Графіті, як форма вандалізму, дійсно включає в себе створення недозволених написів, знаків, малюнків на об’єктах громадської та приватної власності. Ця діяльність може мати різні мотивації, і вона може бути спрямована на вираз протесту, самовираження, розвагу, прагнення пізнати свою сексуальність або навіть на вираження озлобленості [71, с. 128].

Згідно з поглядами Ю. Клейберга, графіті може розглядатися як один із симптомів соціокультурної деградації і ослаблення соціального контролю. Відчуття безладу та відсутність ефективного контролю можуть сприяти девіантній поведінці, включаючи акти вандалізму.

Проте, важливо зауважити, що девіантна поведінка не завжди є негативною. В деяких випадках, такі як створення мистецтва на вулицях у вигляді графіті, девіантність може трансформуватися у творчість. Графіті може бути важливим виразом молодіжної культури і мистецтва.

Зазначені специфічні особливості девіантної поведінки, включаючи невідповідність загальноприйнятим соціальним нормам та негативну оцінку з боку оточення, дійсно є характерними для багатьох видів девіантної поведінки. Санкції та стигматизація можуть впливати на формування девіантної ідентичності та підтримувати цю поведінку. У розумінні суспільства і управління девіантною поведінкою важливо балансувати між покаранням та підтримкою реабілітації та соціальної реінтеграції девіантних осіб.

Виправдовувати або виокремлювати деякі види девіантної поведінки, такі як радикалізм, креативність і маргінальність, від загального поняття девіантності може бути корисним для аналізу і розуміння різних форм соціальної поведінки. Звісно, не кожна форма відхилення від соціальних норм є негативною або шкідливою для суспільства.

Радикалізм може бути спрямований на зміну суспільного ладу та досягнення корінних змін у суспільстві. Креативність може бути важливим

джерелом інновацій та мистецтва. Маргінальність може привести до розширення меж соціальних норм та допомогти виявити проблеми в суспільстві.

Проте, важливо визначати контекст і наслідки будь-якої форми девіантної поведінки. Навіть якщо деякі види девіантної поведінки можуть мати корисний вплив на суспільство, інші можуть бути шкідливими або небезпечними.

Виразні індивідуальні, вікові та статеві особливості девіантної поведінки свідчать про те, що це складний і многогранний явище, і підходи до її розуміння та лікування повинні бути індивідуалізованими та комплексними.

Класифікація девіантної поведінки відображає різноманітні форми відхилень від соціальних норм і нагадує, що соціальне відхилення може набувати різних проявів в різних соціокультурних контекстах. Ці форми девіантної поведінки можуть бути досліджені для кращого розуміння причин і наслідків таких відхилень, а також для розроблення відповідних підходів до їх управління та попередження.

Субкультурні типи девіацій можуть включати як позитивно сприйняті соціокультурними групами прояви, такі як новаторське мистецтво чи креативність, так і негативно сприйняті форми, такі як злочинність чи насильницька поведінка. Важливо розрізняти між цими формами і розуміти їхні особливості, вплив на суспільство та можливі шляхи реагування на них [8].

Звідси висновок, що девіантна поведінка може бути наслідком невдалого процесу соціалізації особистості і аномії, де система цінностей і норм перебуває в розладі, є правильним. Соціалізація визначає спосіб, яким індивід взаємодіє зі світом і вбирає соціальні норми, цінності та культурні стандарти. Якщо цей процес не відбувається адекватно або зазнає порушень, це може призвести до девіантної поведінки.

Дослідження девіантної поведінки та її причин вимагає комплексного підходу і застосування різних методологічних підходів, оскільки цей феномен може мати різноманітні причини і прояви в різних контекстах. Інтердисциплінарний підхід дозволяє краще розуміти і аналізувати цей явище

та розробляти ефективні стратегії управління і попередження девіантної поведінки в суспільстві.

2.3. Інноваційні підходи та методи соціально-педагогічної профілактичної роботи з підлітками, які виявляють девіантну поведінку

Інноваційні форми і методи соціально-педагогічної профілактичної роботи з підлітками девіантної поведінки є невід'ємною складовою сучасної соціальної роботи зі молоддю. Спільноти стикаються з різними викликами, пов'язаними зі зростаючою кількістю підлітків, які виявляють асоціальну або небажану поведінку. У цьому контексті важливо вдосконалювати підходи до профілактики та реабілітації молоді, використовуючи нові інноваційні інструменти і методи, що дозволяють ефективно впливати на їхнє життя та розвиток.

Учені встановили ряд факторів, які сприяють ефективній роботі з підлітками девіантної поведінки у науковому контексті:

1. Позитивне сприйняття дитини та її поведінки.

2. Готовність дозволити дитині брати активну участь у напрямку та виборі діяльностей, а також серйозне ставлення навіть до незначних скарг.

3. Надання підтримки та заохочення.

4. Прояв поваги до особистості дитини.

5. Фізичний контакт, такий як поплескування по спині або руці, за умови ініціації контакту дитиною, і розуміння того, що фізичний вираз занепокоєння є природним.

6. Використання невербального спілкування та прийняття емоцій.

7. Застосування метафор і символічних значень.

8. Розуміння терапевтом понять переносу і контрпереносу.

Інноваційні підходи та методи соціальної роботи з підлітками включають також когнітивно-поведінкову терапію, що виникла як синтез двох

психотерапевтичних шкіл: поведінкової психотерапії, базованої на біхевіористських принципах навчання, та когнітивної терапії, що ґрунтується на теорії когнітивного дисонансу Л. Фестінгера. Цей підхід виявився ефективним для корекції поведінкових проблем підлітків, включаючи девіантну поведінку, завдяки наступним факторам: швидкий і систематичний зворотний зв'язок, деталізована система заохочень і покарань, використання щоденників, графіків і інших індикаторів для відстеження прогресу.

Терапевтичний підхід передбачає взаємодію не лише з підлітками, що проявляють девіантну поведінку, але й їх батьками. Останнім надається завдання скласти перелік конкретних поведінкових проблем підлітка з дотриманням наступних критеріїв:

1. Проблеми мають бути чітко сформульовані.

2. Основний акцент робиться на описі конкретних проблем, а не на особистісних рисах підлітка.

3. Розділення ставлення батьків до підлітка (прийняття) від осуду конкретних форм поведінки.

Далі батьки спільно з фахівцем розробляють ієрархію цих проблем. Робота проводиться послідовно, на кожному етапі батькам доручається аналізувати і фіксувати ситуації, пов'язані з проблемною поведінкою своєї дитини, зокрема: причини, що передували ситуації; емоційний стан дитини в момент виникнення подразника (чи вона була втомлена, сумна, занепокоєна якоюсь діяльністю і т.д.); фактична поведінка підлітка; негайні поведінкові реакції.

Разом з фахівцем батьки проводять аналіз цих ситуацій та поведінки дитини, розробляють каталог заохочень і покарань, як позитивних і негативних стимулів, що впливають на поведінку. Техніки управління поведінкою включають в себе традиційні методи, такі як заохочення, примус і покарання.

Цікавим інноваційним підходом до корекції девіантної поведінки у підлітків є терапія реальності, розроблена на основі концепції У. Глассера.

Основна мета цієї терапії полягає в навчанні підлітка відповідальності та реалістичності поведінки в контексті реального життя. Цей підхід передбачає:

1. Вибір особистістю позиції – жертви або діяча.

2. Вибір бажаного світу і відповідної поведінки, з постійним контролем над ними.

3. Підкреслення важливості успішної персоналізації та позитивної орієнтації особистості як умови збереження її психічного здоров'я.

Формування розсудливості та емоційної стабільності в клієнта обумовлене його усвідомленням власної відповідальності за власну поведінку та розумінням того, якими несвідомими методами задовольняються його потреби. Ключовим інструментом у рамках терапії реальністю є виконання семи послідовних кроків спільної роботи з клієнтом-підлітком:

1. Встановлення довірливих відносин з клієнтом, включаючи активне слухання, виявлення емпатії та прояви інтересу та турботи.

2. Відсторонення від минулих проблем і спрямованість на аналіз теперішньої поведінки клієнта.

3. Спонукання клієнта оцінити свою власну поведінку.

4. Допомога у пошуку альтернативних способів дій і розробці плану.

5. Відмова від прийняття виправдань, а натомість підкреслення важливості зосередження зусиль на вирішенні проблеми.

6. Бути твердим у важливих моментах, але уникати застосування покарань.

Концепція терапії реальністю передбачає основну спрямованість на роботу з важкими підлітками, а також застосовується в різних контекстах, включаючи ув'язнення, суїцидологічні центри, військові госпіталі і центри психологічної допомоги населенню.

Кінотерапія - це інноваційна технологія профілактики інвалідності серед дітей та підлітків. Спільний перегляд і обговорення фільмів допомагає краще розуміти дітей, встановлювати з ними контакт і сприяти їхньому пошуку власних шляхів вирішення проблем. Кіно виступає інструментом, який

актуалізує та накопичує досвід розв'язання життєвих питань, розвиває особистість, підвищує інтуїцію та допомагає розуміти власні думки і дії, покращує навички спілкування та співпраці. Аналіз кінематографічних творів дозволяє переосмислити систему цінностей, поглянути на власний світ з іншого боку. Цікаво, що реакції на одну і ту ж історію можуть бути різними у різних людей, і ця різноманітність збагачує розуміння кожного про себе, інших та оточуючого світу.

Мета програми включає:

1. Розвиток соціальної компетентності.
2. Розвиток емоційного інтелекту.
3. Навчання навичкам вирішення проблем.
4. Зняття стресу.
5. Розвиток самоаналітичних навичок.

Інноваційні методи включають «Попередній я, новий я», «Перевертень», «Притчу», психокорекційну роботу в групі «Як бути?» та інші [21].

Техніка «Попередній я, новий я» включає створення колажу, що відображає зміни, які сталися в учасників під час терапії. Колаж поділяється на дві половини: «Моє минуле» і «Новий Я». Зображення та слова вирізаються з журналів і наклеюються на картон. Потім кожен учасник представляє свій колаж і відбувається аналіз та обговорення робіт.

Техніка «Перевертень» спрямована на розвиток самосвідомості та перегляд власної поведінки. Учасники групи розділяються на пари, де один грає роль психолога, а інший - клієнта-підлітка. Рольова гра передбачає ситуації девіації підлітка, який виконує роль психолога. Завдання психолога - розглядати поведінку підлітка з іншого кута зору та спонукати його до відповідальних дій.

Техніка «Притча» використовується для розвитку навичок спілкування, підвищення самосвідомості та перегляду власних цінностей. Учасники групи

розбиваються на пари та представляють прочитані притчі, обговорюючи головну моральну думку кожної з них [21].

До інноваційних технологій профілактики девіантної поведінки відноситься також ігротерапія - технологія організації дозвілля підлітків, залучення їх в реабілітаційний процес через рольові, рухливі, психологічні, моделюючі ігри та тренінги. Серед них ефективними та популярними є техніка «обзивалки», «два барана», «прогулянка с компасом» та інші.

Методологія «Виклик іменами» націлена на зниження вербальної агресії та сприяння виразу гніву у дітей через припустимі форми висловлення. Для досягнення цієї мети учасникам гри рекомендується, коли вони передають один одному м'яч по колу, вживати імена, які не містять образливих висловів. Детальний перегляд і визначення припустимих імен виконується перед початком гри і може охоплювати назви овочів, фруктів, грибів або меблів. Кожне ім'я повинно починатися з фрази: «А ти, ... цибуля!» і слід пам'ятати, що ця активність відбувається в рамках гри, і недоречно ображати один одного не варто. Завершуючи коло, кожен учасник має наголосити щось позитивне про свого співгравця, наприклад, «І ти, ... сонечко!». Зазначеною грою можна користуватися для спілкування з дітьми, незалежно від їх агресивності, а також для розвитку емоційно вразливих дітей. Проводити її слід у бадьорому темпі, перед цим пояснивши дітям, що це всього лише гра, і не потрібно ображати один одного.

Техніка «Два барани» спрямована на зниження рівня невербальної агресії та надання можливості дітям емоційно відпускати свій гнів, спокійно вивільняючи фізичну та емоційну напругу, а також перенаправляючи енергію в потрібному напрямку. В рамках цього методу, вчитель розподіляє дітей на пари та читає вірш: «Рано вранці на мосту зустрілися два барани». Учасники гри широко розставляють ноги та нахиляють тулуб вперед, ставлячи долоні та лоби один проти одного. Задача полягає в тому, щоб протистояти один одному, не рухаючись з місця, як можна довше. Важливо дотримуватися правил безпеки та уважно стежити за тим, щоб барани не вдарилися лобами.

Арттерапія сприяє налагодженню відносин між людьми і відкриває можливості для пізнання як особистого розвитку, так і навколишнього світу. У процесі творчості людина виражає свої емоції, почуття, надії, страхи, сумніви та конфлікти на підсвідомому рівні, що допомагає особі отримати більше інформації про себе.

З погляду класичного психоаналізу, одним із основних механізмів корекційного впливу в арттерапії є механізм сублімації. Згідно з поглядами Карла Юнга, мистецтво, зокрема легенди та міфи, разом із застосуванням арттерапії, сприяють індивідуалізації та саморозвитку особистості шляхом встановлення балансу між несвідомим і свідомим Я.

Сеанси арттерапії сприяють різним корекційним процесам, включаючи зняття емоційного напруження, корекцію психологічних захисних механізмів, вирішення тривожності, переборення негативних установок та соціальних бар'єрів, а також розвиток почуття власної важливості [31].

Сучасна арттерапія охоплює різноманітні підходи та напрямки, що використовуються для психологічної корекції та підтримки осіб. Декілька з них включають:

1) Музикотерапія: Цей метод базується на психологічному впливі музики на емоційний та психічний стан людини.

2) Психодрама: В рамках цього напрямку людина імітує свої дії через драматизацію, відтворюючи свої внутрішні процеси у формі сценічних дій.

3) Ізотерапія: Це метод корекції, який використовує образотворчу діяльність для вираження та розуміння емоцій та переживань.

4) Бібліотерапія: Вона ґрунтується на впливі читання, яке викликає позитивні емоції та сприяє психологічному самопочуттю, включаючи казкотерапію.

5) Пісочна терапія: Цей метод поєднує невербальний підхід до психокорекції, в якому основний акцент робиться на творчому самовираженні за допомогою створення композицій із піску та вербальній терапії, яка включає в себе оповідання про створені роботи.

6) Танцювальна терапія: Цей метод використовує тіло як інструмент та рух як засіб, що допомагає особі переживати, розуміти та виражати свої почуття [24];

7) Лялькотерапія: Цей метод передбачає комплексний вплив на дітей за допомогою ляльок та театральних технік, включаючи етюди, ігри, вправи і створення спеціально заданих ситуацій за допомогою персонажів лялькового театру.

8) Кінезітерапія: Цей напрям використовує рух і танець як засоби впливу на психологічний стан особи. Корекційна ритмотерапія та хореотерапія є частиною цього методу.

9) Фототерапія: Використання фотографій і слайдів для впливу на емоційний стан та психологічний розвиток [72, с. 128].

Різноманітність технік в арттерапії практично необмежена, і кожен метод ґрунтується на специфіці кожного виду мистецтва. Важливою є не вміння виконання роботи, але те, як людина відчуває себе під час занять мистецтвом і які нові переживання та життєві процеси стимулюються завдяки цим інноваційним методам арттерапії.

РОЗДІЛ 3. ВИВЧЕННЯ ВПЛИВУ СИСТЕМИ ПРОФІЛАКТИЧНИХ ЗАХОДІВ НА ДЕВІАНТНУ ПОВЕДІНКУ ПІДЛІТКІВ ШЛЯХОМ АНАЛІЗУ РЕЗУЛЬТАТІВ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

3.1. Виявлення девіантної поведінки підлітків

У 2021 році було проведено дослідження на базі Ренійського закладу загальної середньої освіти № 2 Ренійської міської ради, в якому брало участь 16 респондентів у віці від 14 до 15 років [52]. Дослідження спрямовувалося на вивчення впливу інноваційних методичних напрямків для профілактики девіантної поведінки.

Один із обраних методів - музикотерапія - передбачає контрольоване використання музики в лікуванні, реабілітації, освіті та вихованні дітей та дорослих із різними захворюваннями. Музика активує різні функції організму і може використовуватися для стрес-реліфу, загального розвитку організму, а також для розвитку психічних функцій. Музикотерапія включає в себе такі цілі [42]:

1) Допомагає подолати психологічні бар’єри у дитини, сприяючи як заспокоєнню, так і збудженню, мотивації та зацікавленості.

2) Сприяє встановленню контакту між психологом та дитиною.

3) Розвиває комунікативні та творчі навички у дитини

4) Підвищує самооцінку, базуючись на самореалізації.

5) Сприяє вираженню та обробці емоцій.

6) Допомагає досягненню катарсису.

7) Розвиває емпатію.

8) Посилює відносини із психологом та іншими людьми.

9) Надає можливість освоїти практичні навички, такі як гра на музичних інструментах.

10) Заохочує захоплюючі види занять, такі як музичні ігри, спів, танці, рух під музику та імпровізація на музичних інструментах.

11) Легко засвоюється дітьми з низьким рівнем успішності завдяки коротким музичним урокам під час кожного заняття.

12) Має сильний заспокійливий ефект на багатьох гіперактивних дітей.

13) Зміцнює соціальну взаємодію у замкнутих і сором'язливих дітей, поліпшуючи мовну функцію.

Сучасні дослідники виділяють три основні форми музикотерапії:

1) Рецептивна музикотерапія (пасивна): У цій формі музикотерапії пацієнт не бере активної участі в музичній діяльності під час терапевтичного сеансу, а лише слухає різні музичні композиції, які відповідають його психічному стану.

2) Активна музикотерапія: У цій формі музикотерапії пацієнт активно взаємодіє з музичним матеріалом, граючи на музичних інструментах або співаючи.

3) Інтегративна музикотерапія: Ця форма музикотерапії передбачає використання різних видів мистецтва в терапевтичному процесі. Вона включає в себе музичні та рухові ігри, пантоміму, пластичний рух, малювання, створення малюнків, оповідання та вірші.

В контексті профілактики девіантної поведінки варто відзначити деякі вправи музикотерапії:

1) Вправа «Диригент»: Діти мають можливість диригувати музикою, що грає. Це сприяє підвищенню інтересу та відчуттю залученості до процесу сприйняття музики, що також має психотерапевтичний ефект.

2) Вправа «Вільний танець»: Ця вправа спрямована на вільне вираження емоцій. Дітям пропонується створити свій власний танець на тему «Мій найважчий день» або «Я та мої батьки» та інші.

3) Вправа «Спонтанне малювання під музику»: Діти малюють все, що вони бажають, поки грає музика. Це дає їм можливість вільно виражати асоціації, що виникають в їхній уяві за допомогою музики. Використовуються

олівці, фарби та крейди. Музика, яка супроводжує вправу, може бути яскравою, емоційно насиченою та має темп близько 60-65 ударів на хвилину.

Ізотерапія - це метод терапії образотворчим мистецтвом, таким як малювання, який використовується для формування позитивних взаємин та психологічної корекції дітей та підлітків з труднощами у навчанні та соціальній адаптації. У школах ізотерапія грає важливу роль у профілактиці та розвитку, особливо коли у дітей є емоційні та поведінкові розлади. Малюнок дитини використовується для виявлення її відносин з навколишнім середовищем та може служити основою для психологічного аналізу.

Ізотерапія є цікавим і корисним методом психологічної роботи з дітьми та підлітками. Вона має наступні цілі [26]:

1. Позбавлення від накопиченої агресії соціально корисним способом. Під час ізотерапії діти можуть виразити свої негативні емоції та агресію через малювання або інші образотворчі методи, що допомагає їм знайти конструктивний вихід для своїх почуттів.

2. Налаштування себе на позитивний лад та аналіз своїх почуттів та емоцій. Малювання ізотерапією дозволяє дітям висловити свої емоції та створити образи, які відображають їхні почуття.

3. Розвиток самоконтролю та рефлексії. Процес творчості та створення малюнків допомагає дітям краще розуміти себе і свої реакції на різні ситуації.

4. Побудова відносин між дітьми. Спільна художня діяльність сприяє розвитку емпатії та покращенню взаємин між дітьми.

5. Розвиток художньо-естетичного смаку та здібностей. Виконання робіт, які задовольняють дітей, сприяє позитивним емоціям і стимулює творчий розвиток.

Існує кілька технік ізотерапії:

1. Проективний малюнок: Цей метод дозволяє виявити основні дитячі проблеми та негативні стани, що впливають на дитину. Коригуючи теми малюнків, можна виявити аспекти, які турбують дитину.

2. Комунікативне малювання: У цій техніці діти обговорюють свої малюнки і взаємодіють один з одним, використовуючи малюнки як засіб спілкування.

3. Вільне малювання: Діти малюють те, що їм подобається, обираючи власні теми для малюнків. Це дозволяє їм вільно виразити свою творчість і емоції.

4. Спільне малювання: Група людей малює на тому самому полотні, і після закінчення малюнку відбувається інтерпретація і обговорення проблем та труднощів у відносинах.

Техніки ізотерапії допомагають дітям виражати свої емоції, розвивати комунікативні навички та підтримувати психологічне здоров'я.

Танцювальна терапія - це метод психотерапії, в якому рух є основним засобом досягнення терапевтичних цілей, особливо у дітей з девіантною поведінкою. Метою танцювальної терапії є:

- Найповніше вираження особистості: Танцювальна терапія допомагає дітям вільно виражати себе через рух та танець.

- Стимуляція творчого принципу: Вона сприяє розвитку творчого мислення та самовираження.

- Катарсичне вивільнення: Терапія дозволяє дітям визволити пригнічені емоції та установки.

- Створення позитивного образу тіла: Танцювальна терапія сприяє покращенню сприйняття власного тіла і підвищенню самооцінки.

- Розвиток експресивного репертуару: Вона допомагає у розвитку різноманітних способів виразу через рух та танець.

- Розширення усвідомлення тіла: Танцювальна терапія сприяє поглибленню усвідомлення різних аспектів тіла.

- Розвиток невербальної комунікації: Діти навчаються спілкуватися невербально через танці та рух.

- Коригування системи особистих відносин: Вона може сприяти вдосконаленню взаємин між учасниками групи.

Вправи в рамках танцювальної терапії можуть допомогти дітям розвивати усвідомлення тіла, виражати емоції та розслабитися. Ось декілька технік танцювальної терапії:

1. Вправа «Відображення» [30]: Ця вправа сприяє розвитку усвідомлення тіла та міжособистісної емпатії. Учасники діляться на пари, і кожен учасник по черзі стає лідером і послідовником. Під час вправи, лідер робить повільні та граціозні рухи, а інший учасник намагається точно повторити ці рухи, слідкуючи за лідером та дивлячись один одному в очі. Після завершення вправи пари міняються ролями і діляться своїми враженнями із партнерами.

2. Вправа «Вільний танець» [62]: Ця вправа дозволяє кожному учаснику експериментувати зі своїми танцювальними рухами в присутності інших. Група сідає у коло, і один учасник виходить у центр кола, де танцює. Учасникам наголошується, що рухи повинні бути вільними і спонтанними, слідуючи власному тілу та власним емоціям. Після декількох хвилин інший учасник бере чергу в центрі кола і танцює. Вправа продовжується, доки кожен учасник не матиме можливість виконати свій власний вільний танець. Після вправи обговорюються враження та емоції, які виникли учасникам під час виконання танцю.

Ці вправи можуть сприяти розвитку спонтанності, творчості та емоційного виразу у дітей, а також сприяти покращенню міжособистісних відносин і розслабленню.

3.2. Оцінка результативності нововведених технологій у числовому та якісному вимірах

У цьому науковому експерименті взяли участь 16 дітей з девіантною поведінкою. З них 10 дітей брали участь у музичній терапії, а по 3 дитини брали участь у ізотерапії та танцювальній терапії [28, с. 64-69].

В музичній терапії була використана техніка «Мій внутрішній стан на даний момент». Дітям було запропоновано обрати музичну композицію і продемонструвати танець або жести, які відображали їхні почуття та внутрішній стан під час прослуховування цієї композиції. Інші присутні також слухали дану композицію і заповнювали невелику анкету, в якій вони виражали своє власне ставлення до цієї музичної композиції (Табл. 3.1.)

Таблиця 3.1.

Результати наукового експерименту показали, що серед дітей з девіантним типом поведінки є певні відмінності у музичних вподобаннях та їхньому відношенні до музикотерапії. Зокрема, 4 дітей, включаючи трьох дівчат, віддають перевагу сучасним поп композиціям, особливо тим, які є популярними у соціальному розважальному контенті, такому як Tik-Tok та Instagram.

Ще 4 дітей виявили вподобання до агресивної музики, такої як рок і метал. Це свідчить про можливу нестабільність їхнього настрою та емоційного здоров'я. Лише 1 хлопець виявив готовність слухати музику будь-якого стилю, в залежності від свого настрою.

Загалом більшість дітей з девіантною поведінкою позитивно відноситься до музикотерапії і вважає (Табл. 3.2.), що музика має сприятливий вплив на

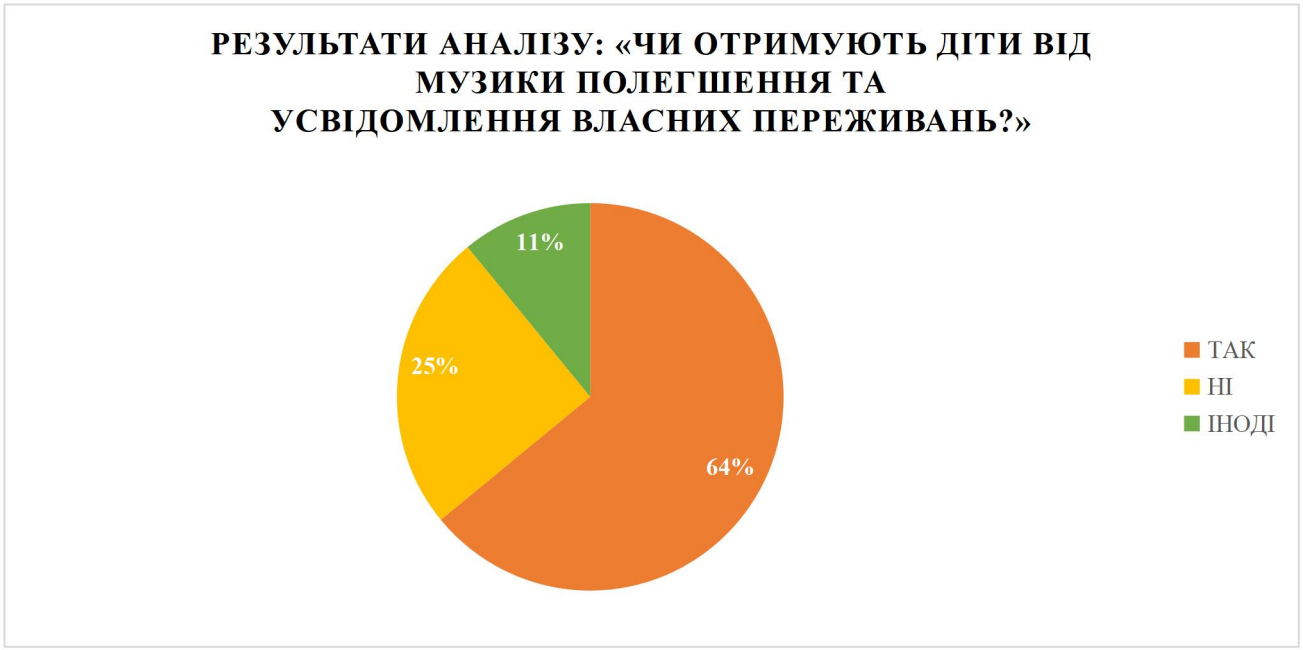
їхній нервово-психічний стан та загальне здоров'я. Однак є один випадок, коли дитина не схильна до музичної терапії

Таблиця 3.2.

Результати аналізу «Чи отримують діти від музики полегшення та усвідомлення власних переживань?» (Табл. 3.3.) показують, що більшість дітей з групи відчувають полегшення та усвідомлення своїх переживань після музикотерапії. 6 з 10 дітей відчувають полегшення та зрозуміння причин труднощів у стосунках з однолітками через музичні композиції.

Таблиця 3.3.

Було проведено опитування «Чи здійснює танець позитивний вплив на вас?» (Табл. 3.4.) та виявлено, що більшість дітей вважає, що танцювальна терапія має позитивний вплив на них і допомагає зняти емоційну та психічну напругу.

Таблиця 3.4.

Результати опитувальника свідчать про те, танцювальна терапія позитивно засвоюється хлопцями, про це говорить те, що більшість дітей віддає перевагу сучасним стилям танців, які включають в себе елементи акробатики та рухів вуличного типу поведінки.

Крім того, у ході танцювальної терапії було обрано техніку «Вільний танець» та запропоновано різні стилі танців, які діти хотіли б показати:

1) Капоейра;

2) Вальс;

3) Брейкданс;

4) Танго;

5) Шафл.

Андрій і стиль Капоейра: Виправлення агресивної поведінки через Капоейра є цікавим підходом. Капоейра дійсно поєднує фізичну активність з

ритмічними рухами, музикою та духовним аспектом. Він може допомогти Андрію виявити свою енергію та агресію у більш конструктивний спосіб та сприяти психологічному розвитку.

Денис і стиль Брейкданс: Вибір Денисом Брейкдансу може вказувати на його зацікавленість у фізичній активності та впевненість у власних можливостях. Однак, його бажання показати себе як центр уваги може вказувати на низьку самооцінку. Танці можуть бути корисним способом підвищити його впевненість у собі та в умінні спілкуватися з іншими.

Олена і стиль Вальс: Вибір Оленою вальсу та її опис рухів, які були продемонстровані плавно і впевнено, може свідчити про її бажання зрозуміти інших людей та набути впевненості у спілкуванні. Вальс, з його плавними та гармонійними рухами, може допомогти виробити координацію та здатність до спілкування.

Загалом, танцювальна терапія є ефективним інструментом для покращення психологічного стану дітей та підлітків, сприяє їхньому фізичному та емоційному розвитку, а також допомагає виробити навички спілкування та розуміння інших людей [28, с. 68-70].

Дослідницький підхід до використання музикотерапії, ізотерапії та танцювальної терапії для профілактики девіантної поведінки серед дітей виглядає цікавим та позитивним. Результати дослідження вказують на те, що ці методики можуть бути корисними для покращення психологічного стану та взаємин дітей.

Основні висновки з дослідження:

1. Музикотерапія: Застосування методики «Мій внутрішній стан на даний момент» разом з обранням музичних композицій та танцювальних жестів, пов’язаних з музикою, може сприяти покращенню емоційного стану та спілкуванню дітей. Важливо враховувати, що музичні вподобання можуть бути різними, і важливо надавати дітям можливість обирати музику, яка їм подобається.

2. Ізотерапія: Малювання малюнків, що відображають сімейні стосунки, може допомогти дітям осмислити свої відносини з родиною та вирішити психологічні питання. Цей метод може бути корисним для роботи з дітьми, які мають емоційні та поведінкові розлади.

3. Танцювальна терапія: Використання танцювальної терапії, особливо з різними стилями танців, може позитивно вплинути на дітей. Цей метод може допомогти виявити їхні інтереси, зменшити емоційну напругу та покращити взаємини в групі.

Ця робота виявляє підхід до інноваційних методик арт-терапії для дітей і може бути важливим внеском у розвиток профілактики девіантної поведінки серед дітей. Продовжуйте спостерігати за позитивною динамікою та досліджувати можливість розвитку цих методів для покращення психологічного стану дітей.

ВИСНОВКИ

У даній магістерській роботі було проведено аналіз теоретичних аспектів і практичних підходів до профілактики девіантної поведінки серед неповнолітніх та визначено впливові фактори, що сприяють виникненню девіацій. Робота розділена на три основні частини.

У першому розділі було розглянуто поняття девіантної поведінки та її різновиди і прояви. Зокрема, вивчалася антисоціальна поведінка, що порушує законодавчі норми і становить загрозу громадському порядку та благополуччю спільноти. Відмінності між різними типами девіаційної поведінки були детально проаналізовані та розкриті.

Також у цьому розділі була досліджена делінквентна поведінка як один з проявів соціальної дезадаптації серед неповнолітніх. Автор роботи зосередив увагу на основних механізмах, які лежать в основі виникнення делінквентної поведінки та її можливих наслідках для індивіда та суспільства в цілому.

Окрема увага була приділена особливостям ранньої педагогічної профілактики адиктивної поведінки серед підлітків. Вивчення цього аспекту дозволило авторові роботи визначити ефективні інструменти та підходи до запобігання розповсюдженню шкідливих залежностей серед неповнолітньої аудиторії.

Другий розділ роботи зосереджується на розгляді основних принципів вибору методик психокорекції та соціальної роботи з дітьми, які проявляють девіантну поведінку. Автор роботи розкриває різні підходи до роботи з цією категорією осіб і надає конкретні рекомендації щодо вибору найбільш ефективних стратегій.

У цьому розділі також детально розглядається специфіка соціально-психологічного формування субкультурних девіацій у дітей та підлітків. Дослідження цього питання дає можливість зрозуміти, які фактори сприяють формуванню альтернативних соціальних норм серед молоді та як це впливає на їхню поведінку.

У третьому розділі викладено результати експериментального дослідження, яке спрямовано на вивчення впливу системи профілактичних заходів на девіантну поведінку підлітків. Робота включала в себе виявлення девіантної поведінки серед підлітків і оцінку результативності нововведених технологій у числовому та якісному вимірах.

В цілому, результати дослідження підтверджують актуальність та необхідність ранньої профілактики протиправної поведінки неповнолітніх, яка є важливою соціально-педагогічною проблемою. Робота над цією проблемою вимагає поєднання теоретичних знань та практичних підходів для ефективної реалізації профілактичних заходів і забезпечення стабільного соціального розвитку молодого покоління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бакланова, Н. К., Данилова, Л. В. Творчий розвиток дітей у процесі музичної діяльності, 2017. № 3. С. 78-100.

2. Балакирева О.М., Дупленко П.Ю., Максимова Н.Ю., Мілютіна К.Л. Профілактика вживання алкоголю, наркотиків і токсичних речовин серед молоді // Молодь України: стан, проблеми, шляхи розв'язання. — Вип. 7. — К.: НТЗФ «Студцентр», 1998.

3. Баранов, В. В., Похлебна, І. О. Дослідження автобіографії девіатного підлітка як один з прийомів виявлення його де соціалізації. - Практична психологія і соціальна робота, 2001. №9. С. 71.

4. Бондарчук О.І. Психологія девіантної поведінки: Курс лекцій / О. І. Бондарчук. – К. : МАУП, 2006. – С. 14-32. URL: https://subject.com.ua/pdf/24.pdf

5. Бордюженко Т. А. Адиктивна поведінка підлітків як педагогічна проблема. 2013. URL: nbuv.gov.ua

6. Бугайова Н.М. Психологічні закономірності розвитку адикцій в онтогенезі / Н.М. Бугайова // Проблеми загальної та педагогічної психології. – 2010. – т. XII, ч.4. – С. 48–57.

7. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна робота» у двох частинах. Ч. 1. Теоретична частина. 2-ге вид., перероб і доповн. Київ, 2016. 188 с.

8. Вольнова Л. М. Профілактика девіантної поведінки підлітків: навч.-метод. посібник до спецкурсу «Психологія девіацій» для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка» у двох частинах. Ч. ІІ. Практична частина. 2-ге вид., перероб і доповн. Київ, 2016. 193 с.

9. Гілінський, Я.І. Девіантологія, Видавництво Р. Арсланова, 2007. 9 с.

10. Давиденко Г. В. Специфіка формування лідерських якостей осіб з інвалідністю в умовах вищих навчальних закладів Європейського Союзу / Г. В.

Давиденко // Вища освіта України : теорет. та науково-методичний часопис. - Київ, 2014. - № 4. - С. 59 - 62.

11. Демко, Т. Н. Девіантна поведінка в контексті культури, 2001. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/deviantnoe-povedenie-v-kontekste-kultury (дата звернення: 05.09.2023)

12. Деякі психологічні аспекти ранньої профілактики правопорушень серед неповнолітніх // Початкова школа. – 1995. – №1. – С. 10-11.

13. Дронова О. С. Девіантна субкультура неповнолітніх як чинник їх агресивної поведінки / Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України, 2009. Ч. 4. С. 94-102.

14. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. І. Д. Звєрєвої. – Київ-Сімферополь: Універсум, 2013. – С. 10.

15. Замашкіна, О. Д. Девіантна поведінка підлітків: узагальнена класифікація видів поведінкових відхилень // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. Серія «Педагогічні науки», 2019, Вип. 42. С.75-81.

16. Захаров Н.П. Психотерапія прикордонних розладів і станів залежності. - М.: ДеЛі принт, 2004. – 288 с.

17. Змановська Є.В. Девіантологія: (психологія поведінки, що відхиляється): навчальний посібник для студ. вищ. навч. закладів / Е. В. Змановська. - М. : Видавничий центр «Академія», 2003. 288 с.

18. Змановська Є.В., Рибников В.Ю. Девіантна поведінка особистості і групи. Київ : Логос, 2010. 352 с.

19. Золотова Г. Д. Особливості соціально-педагогічної профілактики адиктивної поведінки серед дітей групи ризику. Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. 2010. № 9 (196). С. 100-101.

20. Ішевських, Л. В. Девіантна поведінка як соціально-психологічна та педагогічна проблема, 2021. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/deviantnoe-povedenie-kak-sotsialnopsihologicheskaya-i-pedagogicheskaya-problema

21. Калениченко, А.Б., Родермель, Т.А. Арт-терапевтичні методи в роботі з підлітками, які мають девіантну поведінку, 2021. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/artterapevticheskie-metody-v-rabote-spodrostkami-imeyuschih-deviantnoe-povedenie

22. Клочко О. О. Профілактика адиктивної поведінки дітей та молоді у контексті підготовки майбутніх соціальних педагогів: монографія. Суми: ФОП Наталуха А.С., 2013. 172 с.

23. Козубовська І. В., Бартош О. П., Козубовський Р. В., Шпеник С. З. Зарубіжний досвід соціальної роботи з дітьми групи ризику і професійної підготовки фахівців: Монографія. – Ужгород: ПП «АУТДОРШАРК», 2016.136 с.

24. Колесова, Ю. І., Ніколаєв, Є. В. Вплив танцювального мистецтва на поведінку дітей з девіантною поведінкою, 2019. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/vliyanie-tantsevalnogo-iskusstva-na-povedeniedetey-s-deviantnym-povedeniem

25. Корсун Л.С. Характеристика адиктивних залежностей підлітка та їх подолання. Соціальна педагогіка: виклики XXI століття : матеріали Всеукр. студ. наук.-практ. конф., м. Луганськ, 4 квітня 2014 р. : у 2-х ч. Луганськ : ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2014. Ч. 2. С. 122–130.

26. Лебединський, В. В. Емоційні порушення в дитячому віці та їх корекція / В. В. Лебединський, О. С. Нікольська. - М., 2010.

27. Лютий В. П. Нехімічні адикції як предмет соціальної роботи. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (педагогічні науки). 2013. №11(270). С. 158-166.

28. Маєвська Л. М. Готовність соціального педагога до професійної діяльності в етнокультурному середовищі / Людмила Маєвська. // Соціальна педагогіка і соціальна робота. – 2010. – №.3. – С. 68–70.

29. Максимова Н. Ю., Толстоухова С. В. Соціально-психологічний аспект адиктивної поведінки підлітків та молоді. Київ, 2000. 200 с.

30. Малкіна І. Г.. Психосоматика: Довідник практичного психолога. - М.: Вид-во Ексмо, 2005. 992 с. URL: http://ibib.ltd.ua/tehniki-uprajnenie-otobrajenie-35881.html

31. Медведєва, О. О. Арт-педагогіка та арт-терапія в спеціальній та інклюзивній освіті, 2018. URL: https://studme.org/243406/pedagogika/artpedagogika_i_artterapiya_v_spetsialnom_i_inklyuzivnom_obrazovanii

32. Менделевич, В. Д. Психологія девіантної поведінки: Навч. посібник. Москва, 2001. 432 с.

33. Методичний посібник з надання дружніх послуг для молоді : методичний посібник. / І. М. Пінчук, В. А. Сановська. – К., 2003. – 160 с.

34. Народна педагогіка про підготовку молоді до сімейного життя /Традиції української етнопедагогіки і їх використання в навчально-виховній роботі в школі: Зб. наук. пр. – К.: ПТ Укр. 1993. – С.79-80.

35. Пихтіна Н. П. Профілактика та соціально-педагогічна робота з дітьми девіантної поведінки : навчально-методичний посібник. / Н. П. Пихтіна, Р. Г. Новгородський. – Ніжин : Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2007. 239 с.

36. Підготовка і діяльність шкільних психологів. / За ред. В.В. Сагарди, І.В. Козубовської: Навчальний посібник. – Ужгород: МО України, УжДУ, 1995. – 300 с.

37. Полякова О. М. Технологія виробничої соціально-педагогічної практики в освітніх закладах : методичний посібник для студентів спеціальності «Соціальна педагогіка». / О. М. Полякова, А. О. Поляничко. – Суми : СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2011. 102 с.

38. Правові аспекти профілактики правопорушень серед неповнолітніх. К., 1995.

39. Простяков, В. В. Психолого-педагогічні причини та умови, що впливають на формування девіантної поведінки неповнолітніх. Юридична психологія, 2011. - №1. С.24-26.

40. Профілактика алкоголізму та наркоманії серед учнів профтехучилищ. — К.: ИСМО, 1997.

41. Психологічна енциклопедія / О.М. Степанов – К. : «Академвидав», 2006. С. 254.

42. Психологія людини. Музикотерапія для дітей вправи: “Музикотерапія як спосіб корекції емоційної сфери дитини”. URL : https://topua.com.ua/muzikoterapiya-dlya-ditej-vpravi-muzikoterapiya-yak-sposib-korekci%D1%97-emocijno%D1%97-sferi-ditini/

43. Психологія: підручник / Ю. Л. Трофімов, В. В. Рибалка, П. А. Гончарук та ін. – 5-те вид., стереотип. – К.: Либідь, 2005. – С. 113–118.

44. Психолого-педагогічна робота з дітьми, схильними до прояву девіантної, делінквентної поведінки (з досвіду роботи спеціалістів психологічної служби системи освіти України) / упор.: В. Г. Панок, Ю. А. Луценко – К. : Український НМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2014. С. 23-24.

45. Психолого-педагогічні роботи з «дітьми-вулиці». / За ред. Толстоухової С.В., Пінчук І. М. — К.: ІДЦ ССМ, 2000.

46. Ратинська О. М. Соціальна профілактика адиктивної поведінки підлітків. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота». 2016. № 1(38). С. 233-237.

47. Роль шкільної психологічної служби у запобіганні важковиховуваності молодник школярів. // Актуальні проблемі психології: традиції і сучасність: Матеріали конференції. – К. ІП АПН Укр. 1993. – Т.2. – С.52-58.

48. Роль шкільної психологічної служби у ранній профілактиці відхилень у поведінці молодих школярів. // Початкова школа. – 1994. – №8. – С.5-8.

49. Самойлов А. М. Адиктивна поведінка як одна з форм девіантної поведінки підлітків. Наукові записки Вінницького державного педагогічного

університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: педагогіка і психологія. Випуск 41. 2014. С. 405-409.

50. Саранулова С. Неординарна та девіантна поведінка дітей / С. Саранулова // Світло, 2001. – № 1. – С. 43-45.

51. Свідовська В. Адиктивна поведінка підлітків як проблема наукового дослідження. Вісник Львівського університету. Серія: психологічні науки. 2020. Випуск 6. С. 108-114.

52. Система соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки підлітків / Павалакі О.М. – Ізмаїл, 2021. 89 с.

53. Слєпухіна, Г. В., Безенкова, Т. О., Андрієнко, О. А. Особистісні особливості підлітків з девіантною поведінкою, 2020. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/lichnostnye-osobennosti-podrostkov-sdeviantnym-povedeniem-1

54. Словник іншомовних слів / [за ред. О. С. Мельничука]. – К. : Головна редакція УРЕ, 1975. – С. 118.

55. Соціальна педагогіка: Навчальний посібник/ За ред. проф.. Капської. – К.: Центр навчальної літератури, 2003.

56. Соціальна робота з вразливими сім’ями та дітьми : посіб. у 2-х ч.; Ч. І. Сучасні орієнтири та ключові технології / З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. – К. : ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 256 с.

57. Соціальна робота: Технологічний аспект: Навчальний посібник / За ред. проф. Капської. – К.: Центр навчальної літератури, 2004.

58. Студопедія. Характеристика делінквентної поведінки. URL: http://studopedia.com.ua/1_300995_harakteristika-delinkventnoi-povedinki.html.

59. Табачніков С. І., Риткіс І. С., Васильєва А. Ю., Гуркова О. В. Поширеність тютюнопаління та тютюнової залежності у різних країнах світу. Нові підходи до профілактики, психотерапії та корекції. Мистецтво лікування. Журнал сучасного лікаря. 2013. №7. С.35–41.

60. Татенко В. Методологія суб’єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір : монографія / Віталій Татенко. – К.: Міленіум, 2017. 184 с.

61. Теорія та практика профілактичної роботи з дітьми, схильними до девіантної поведінки: український і міжнародний досвід : монографія / О. Янкович, О. Кікінежді, І. Козубовська, В. Поліщук, Г. Радчук та ін. – Тернопіль : Осадца Ю.В., 2018. – 300 с.

62. Учбові Матеріали для студентів і школярів України, 2022. URL: http://um.co.ua/10/10-12/10-124710.html

63. Учителю – про шкільну психологічну службу: Навчальний посібник. –Ужгород: УжДУ. 1992. – 114с.

64. Федорченко Т. Є. Профілактика девіантної поведінки школярів в умовах соціокультурного середовища : соціально-педагогічний аспект: Монографія / Є.Т. Федорченко. – Черкаси : ФОП Чабаненко Ю. А., 2011. – 492 с.

65. Чубук Р. В. Провідні орієнтири соціально-превентивної діяльності у молодіжному середовищі. Збірник наукових праць Камянець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна. 2015. Вип. 25. С. 226-237.

66. Шипунова, Т.В. Технологія соціальної роботи. Соціальна робота з особами девіантної поведінки. Київ: Видавничий центр «Академія»,2011. 240 с.

67. Шнейдер, Л.Б. Девіантна поведінка дітей та підлітків. Видавництво Академічний проспект, Гаудеамус, 2007. URL: https://psychojournal.ru/books/1382-shneyder-l-b-deviantnoe-povedenie-detey-ipodrostkov.html

68. Юринець О. О. Лекції з основ корекційної педагогіки / О. О. Юринець. – Віртуальна електронна бібліотека Володимир-Волинського педагогічного коледжу. – 02 лютого 2013. URL: http://vvpk.at.ua/index/pochatkova_osvita/0-8.

69. Davydenko H.V., Petinov Y.. Anxiety decrease in students afteranimal assisted activity during examinations. Proceedings of the First International Scientific and Practical Conference «Animal-assisted therapy in the context of development of modern methods of complex rehabilitation», 2019. P. 114-119.

70. Integrated Foundation & BASW Competencies for Public Child Welfare in California. – University of California, Berkeley: California Social Work Education Center (CalSWEC). – 2013. – 12 p.

71. International scientific-practical congress of pedagogues, psychologists and medics «Mind technologies: Science»: materials of proceedings of the International Scientific and Practical Congress «Mind technologies: Science», the 31th of March, 2017, Geneva (Switzerland) / Publishing Center of the European Association of pedagogues and psychologists «Science», Geneva, 2017. P. 128.

72. Otweus, Z. Gewalt in der Schule. Was Lehrer und Eltem wissen sollten - und tun konnen. Bern; Gottingen; Toronto; Seatle: Huber, 2020. 128 s.

73. Schubart, W. Agression und Gewalt. 45 Fragen und Projekte zur Gewaltpravention Sachsische Landeszentrale fiir politische Bildung. Dresden, 1998. 125 s.